

**RUIMTEVERKENNING
DOOR EEN LAND
VAN VERSCHILLENDE
SNELHEDEN**

**COULEUR
LOCALE 2015**

Padvindere en verkenner. Die waren ook eind jaren '80 al actief toen we de Vierde Nota over de Ruimtelijke Ordening aan het maken waren. En ook nu: het Jaar van de Ruimte als verkenning voor de koersbepaling die in de lokale, regionale en nationale omgevingsvisies moet plaatsvinden.

Dank, Couleur Locale, voor jullie expeditie, waarmee recht wordt gedaan aan onze prachtige delta. Onze Noordwest-Europese metropool met een grote verscheidenheid aan kleuren en geuren. Die variatie is de kracht van ons land op weg naar 2040!

Hans Leeflang

bestuurslid Jaar van de Ruimte

VOORWOORD

Jeroen Niemans
november 2015
Utrecht

Wie maakt Nederland? Dat is de centrale vraag waarmee we het Jaar van de Ruimte in gingen. Het antwoord kwam al snel: wij maken Nederland. Wij, dat zijn jij en ik. En de buurman, de wethouder, de ondernemer en de aannemer. Samen. Maar het is wel fijn als iemand voor de troepen uit loopt om mogelijke wegen te verkennen. Om mogelijke richtingen te duiden. De weg te wijzen naar waar ruimte is. Dat zullen de ruimteverkenner zijn.

Verkennen begint met goed kijken. Goed om je heen kijken, nieuwsgierig zijn, willen begrijpen hoe ons land zo kon worden. Dat is de basis. Ook van deze inspirerende publicatie. Die helpt ons vooruit, want de route loopt via observatie naar inspiratie voor de toekomst.

Die verkenning, dat bekijken, dat is het mooiste van 'ons' vak voor mij. Ik ging dit Jaar veelvuldig mee op verkenning. Ik kwam op indrukwekkende bouwplaatsen in Almere, drijvende paviljoens in Rotterdam, een hotel in Loppersum met aardbevingsschade. Ik fietste over de High Tech Campus en kampeerde in de Blauwe Stad. Overal proefde ik aan de toekomst. Die is niet ver weg, die begint vandaag. Een toekomst met verschillende snelheden. Tijdens mijn eigen reizen door het land heb ik het zelf ervaren.

De titel van deze publicatie is daarom ook goed getroffen, want een belangrijke observatie. Terwijl de wereld met duizelingwekkende snelheid voortraast moet je soms de tijd willen nemen om stil te staan. Het langzame gesprek te voeren. Want het Jaar van de Ruimte krijgt vooral betekenis door alle gesprekken, alle verhalen en alle ontmoetingen die onder deze vlag hebben plaatsgevonden. En die samen een nieuw verhaal vormen. Een verhaal over de wording van een Nieuw Nederland. En een verhaal over de mensen die de toekomst maken.

Wij maken Nederland. Deze publicatie helpt ons weer een flink eind op weg.

Jeroen Niemans werkt voor Platform31 en is van daaruit coördinator van het Jaar van de Ruimte

INHOUDSOPGAVE

- 9** Logboek van een Ruimteverkenning: Reizen op verschillende snelheden
- 22** Toenemende verschillen, Nederland als veelkleurig mozaïek [Josse de Voogd](#)
- 26** Focus op de regio: Groningen. Regio van verschillende snelheden [Frank Brander](#) en [Luuk de Vries](#)
- 30** Een anti-ruimtelijk planningsperspectief: sturen op maatschappelijke waarden [Ron Buiting](#)
- 34** Focus op de regio: Twente. Stad zoekt verhaal [Kris Oosting](#)
- 38** Tweeluik: Erfgoed als identiteitsdrager, herbestemming als motor [Marlijn Baarveld](#) en [Erwin Stoffer](#)
- 46** Focus op de regio: Parkstad. Buitenmetropool Parkstad Limburg [Ralf Hottenträger](#) en [Arjen Stam](#)
- 50** Een veelvoud aan vitaliteit [Marije Blok](#)
- 53** Regionale kwaliteiten als startpunt voor duurzame planvorming [Lisan Wieringa](#)
- 56** Focus op de regio: Eindhoven. Van Smart City naar Wise City [Anne van Strien](#) en [Johan Kuipers](#)
- 62** Krimpene financiën, groeiende initiatieven [Lex Bruggink](#) en [Jasper Beekmans](#)
- 66** Samenwerken aan ons collectieve landschap [Arjen Stam](#)
- 70** Focus op de regio: Amsterdam. Gastcolumn: Groei-ontharing [Vincent Kompier](#)
- 74** Land van verschillende snelheden
- 77** Nawoord
- 79** Ruimteverkenners
- 80** Colofon

REIZEN OP VERSCHILLENDE SNELHEDEN

IN HET JAAR VAN DE RUIMTE GINGEN DERTIG JONGE RUIMTEMAKERS OP RUIMTEVERKENNING DOOR NEDERLAND. TUSSEN MAART EN JULI BEZOCHTEN ZIJ VIJF UITEENLOPENDE REGIO'S, OP ZOEK NAAR NAAR DE OPGAVEN VAN DE TOEKOMST EN HET VERHAAL VAN DE PLEK. VIJF REGIO'S MET ELK EEN EIGEN KARAKTER, EEN EIGEN PROBLEMATIEK EN EEN EIGEN ONTWIKKELINGSSNELHEID. IN DIT LOGBOEK ENKELE IMPRESSIES VAN EEN REIS OP VERSCHILLENDE SNELHEDEN.

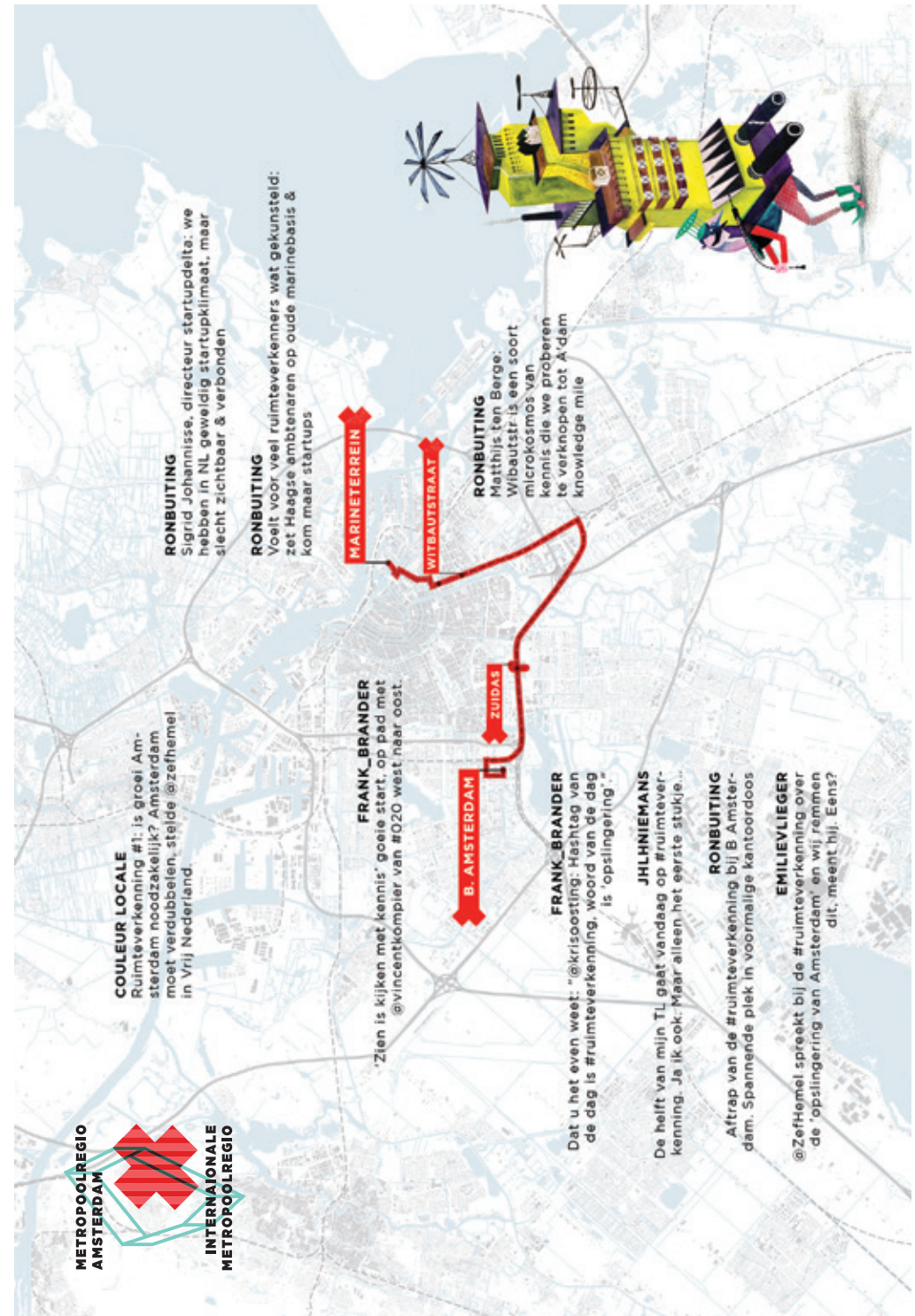
AMSTERDAM

De Zuidas. Vanaf een winderig metroplatform zien we kantoren uittorenen boven de A10. Hier is de droom van de internationale metropool gegoten in glas, staal en beton. Het publiek bestaat uit mannen en vrouwen in pakken en mantelrokken, niet zelden zwaiend met koffers en bekers koffie.

We waren de dag begonnen in B.Amsterdam, een broeinest voor startups gehuisvest in een voormalig kantoor van IBM op een non-descript bedrijventerrein in Nieuw-West. Verdeeld over meerdere verdiepingen werkten jonge, veelal internationale zelfstandigen daar in quasi-geïmproviseerde kantoortuinen aan nieuwe ideeën waarmee ze de wereld gaan veroveren. Daar geen pakken, maar spijkerbroeken. Geen koffers, maar laptops. Wel veel koffie.

We pakken de metro richting de Wibautstraat en zien de straat – eens de lelijkste van Amsterdam – tot leven komen. Nieuwe hotels, cafés en koffiebars op plekken waar ooit krantenredacties zaten. We lopen richting het Marineterrein en horen over ideeën voor een startupcampus. Amsterdam wil concurreren met wereldsteden.

Overall is de dynamiek voelbaar, het optimisme tastbaar. Plannen worden gesmeed, bouwcranes verschijnen. Alles lijkt te groeien. Het aantal bewoners, het aantal toeristen, het aantal bedrijven. Het aantal zorgen over de balans.

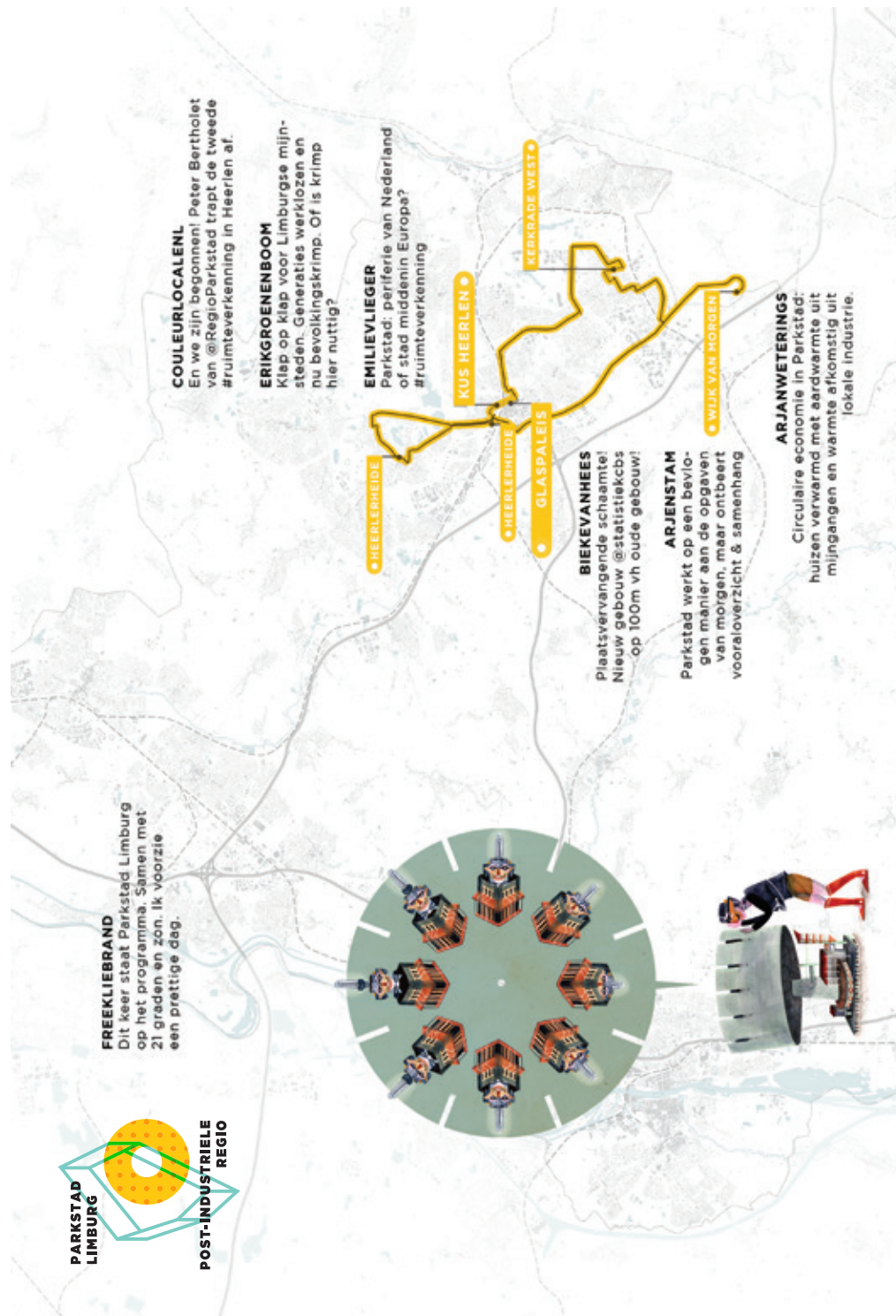

PARKSTAD

We stappen uit de bus in Kerkrade-West. De zon schijnt fel op onze gezichten. We lopen door de wijk en zien sporen van de krimp waarmee Parkstad kampt: lege huizen, dichtgetimmerde huizen, passief gemaakte huizen, velden waar eens huizen stonden. Toen de mijnstreek bloeide werden weilanden huizen, nu worden huizen weer weilanden.

De sporen van het mijnverleden in het landschap zijn veelal uitgewist of toegedekt. Wat resteert is een wonderlijk patroon van aaneengekoekte steden en dorpen. De regio zoekt naar haar identiteit. In die zoektocht worden grote projecten opgetuigd. Vanaf het dakterras van het Glaspaleis zien we de bouwkransen van het Maankwartier uitsteken boven de binnenstad van Heerlen. Dit grote, spierwitte kunstwerk moet nieuw elan geven aan de stad. Vooralsnog geeft het gedonder.

De regio intrigeert en verwart. Aan het begin van de dag hoorden we over IBA Parkstad. Over hoe het moet fungeren als laboratorium voor nieuwe ideeën op het gebied van energie, circulariteit en flexibiliteit. Hoe het fysieke verandering van Parkstad op gang moet brengen. En hoe het vorm kan geven aan die nieuwe identiteit. Aan het eind van de dag zoeken ook wij naar antwoorden.

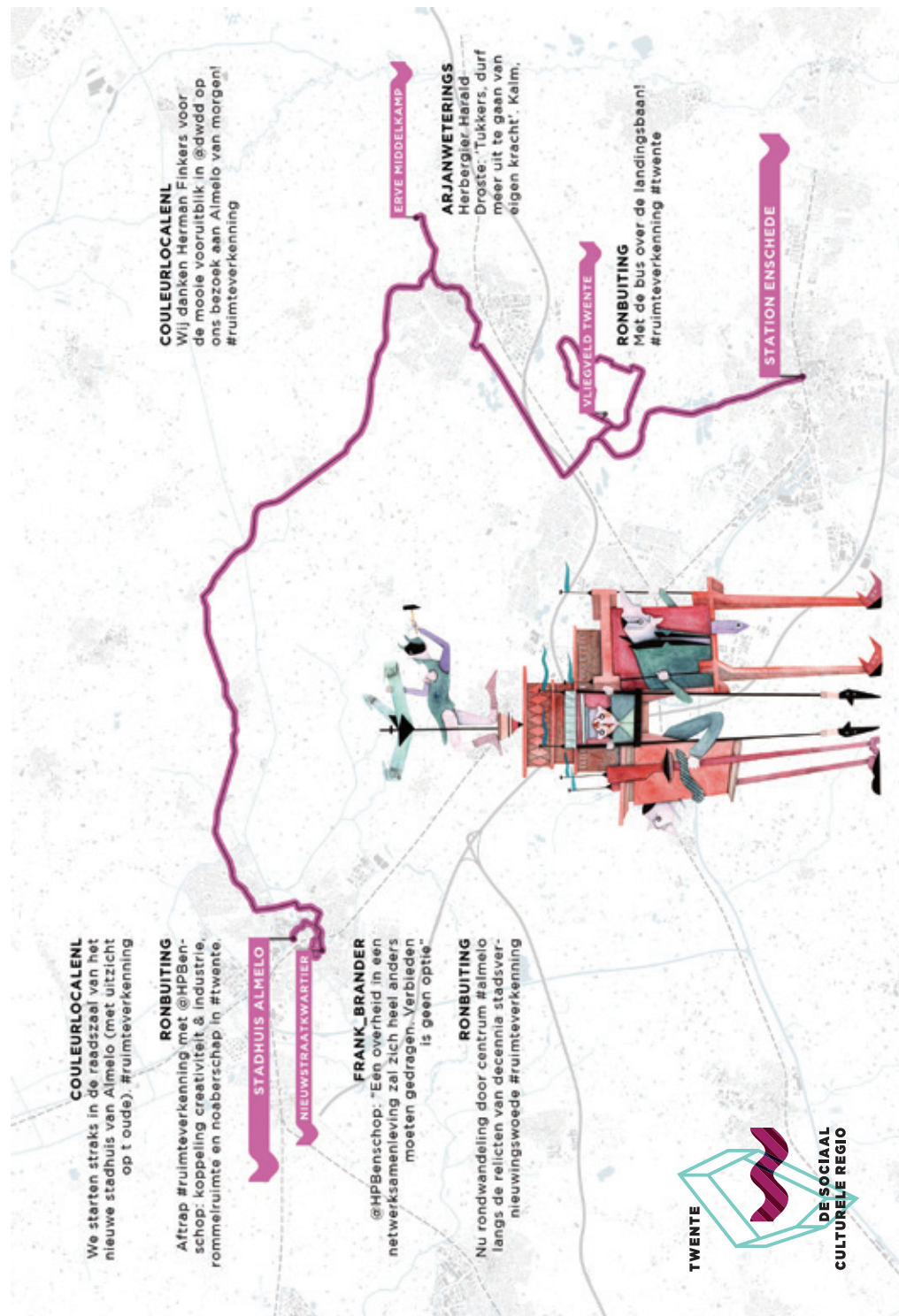
TWENTE

Op foto's zien we het oude Almelo. Een armada aan fabriekspijpen torent uit boven een havenkom vol boten. Van die bedrijvige textielstad is nog maar weinig te herkennen. Toen de textielindustrie uit de stad verdween, werden ook de fabrieken uit het stadsbeeld gevaagd. De stad moest vooruit, wie omkeer had verloren.

Lopend over het Marktplaatsplein wanen we ons in een openluchtmuseum van goede bedoelingen. Opeenvolgende golven van stadsvernieuwing hebben het plein veranderd in een onsamenhangende brei aan winkelpassages, waarvan een groot gedeelte leegstaat. Ze werden opgekocht voor weer een herontwikkeling. Voor een stad die zou groeien. Nu blijkt Almelo te stagneren.

Per bus rijden we naar De Lutte. Dwars door het Twentse coulisselandschap met zijn zachte glooiingen. We stoppen bij een oud, maar herbested boeren erf aan een bosrand. Wanneer ook de herten spontaan uit de bossen tevoorschijn springen, worden we overvallen door rust. We geven ons er gewillig aan over.

In die kalme staat bereiken we de Luchthaven Twente. We bezichtigen hangars van het voormalige vliegveld en trekken een sprint over de landingsbaan. De ruimte is onmetelijk en doet verlangen. Waar eens vliegtuigen landden, stijgen nu dromen van ruimteverkenner op.

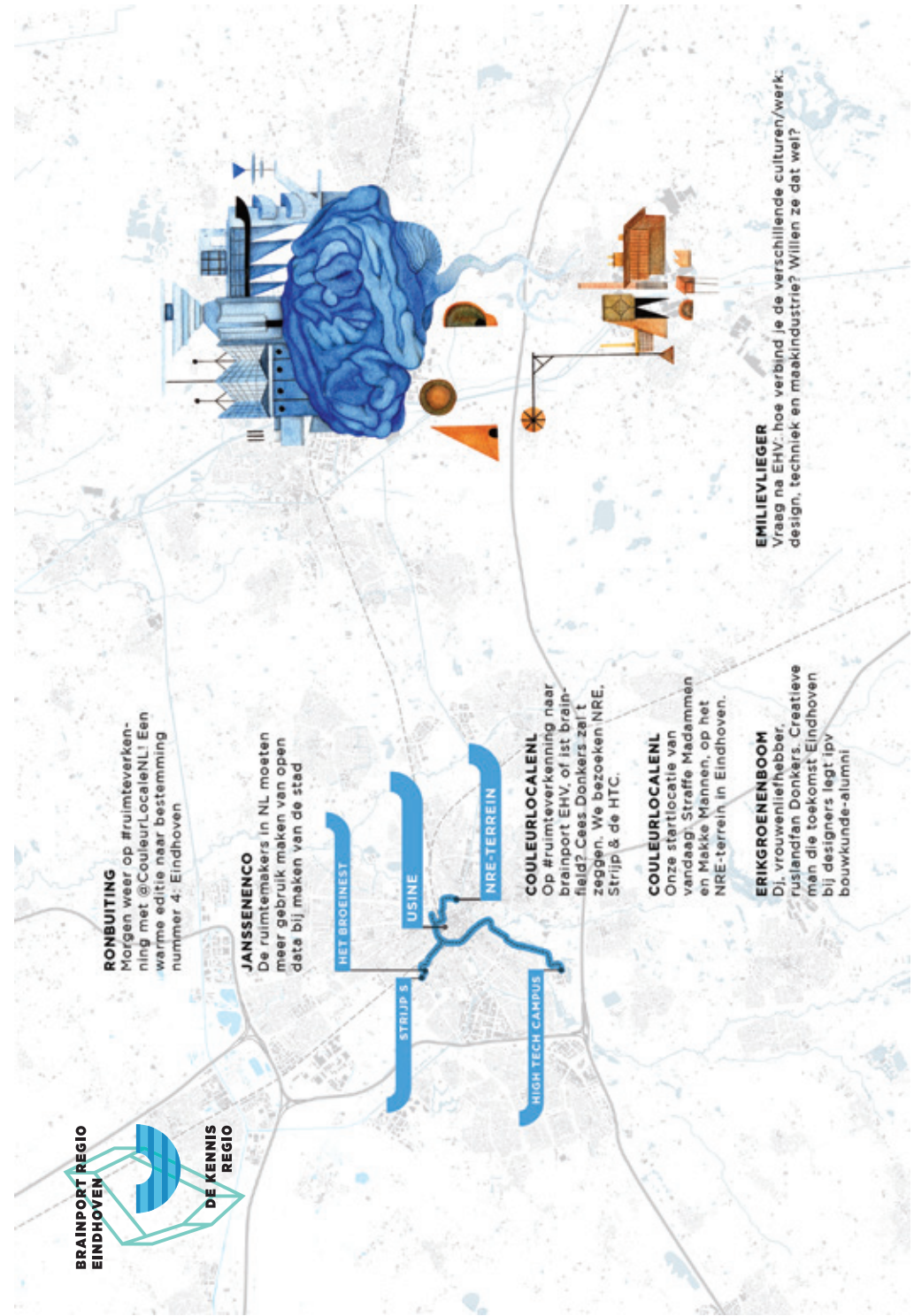

EINDHOVEN

Per fiets trekken we door Eindhoven. Daar blijkt Philips twee kinderen te hebben gebaard: design en hightech. We zien hoe de stad ze omarmt, maar hoe ze ook de stad veranderen. Eindhoven groeit en wordt steeds internationaler. Voormalige fabrieken worden bevolkt door jonge ontwerpers, die zich de gebouwen met al hun grillen eigen maken. Zij bouwen voort op een cultuur van design en innovatie. Het verleden van de stad lijkt naadloos over te gaan in de toekomst.

Aan de randen van de stad huizen techneuten in efficiënt geplande parken. We begeven ons voor even op de slimste vierkante kilometer van ons land: De High Tech Campus. Dat wordt trots in verhalen en op bordjes verkondigd. Waar in de voormalige fabrieken de chaos wordt gevierd, heerst hier de regelmaat. Je ziet het in de ritmiek van de gebouwen, de wegen, de passen van de mensen. Patenteren vraagt om orde.

Het lijken gescheiden werelden, dat design en hightech. We keren terug naar de binnenstad, verzamelen ons in de Lichttoren - ook zo'n kraamkamer van Philips - en vragen ons af wat er nog voor Eindhoven in het verschiets ligt als die twee werelden samenkomen.

OP RUIMTEVERKENNING DOOR NEDERLAND TROFFEN WE EEN LAND AAN DAT ZICH STEEDS MEER OP VERSCHILLENDE SNELHEDEN BEWEEGT. WAAR VERSCHILLEN TUSSEN REGIO'S, MAAR OOK BINNEN REGIO'S TOENEMEN. DIE VERSCHILLEN KOMEN TOT UITDRUKKING IN DEMOGRAFISCHE CIJFERS, IN ECONOMISCHE EN MAATSCHAPPELIJKE KANSEN, IN STEMGEDRAG. MAAR OOK IN BOUWHAUSSSES EN LEEGSTAND. DE MOOIE KANT VAN VERSCHILLEN ZAGEN WE OOK. EEN DIVERSITEIT AAN LANDSCHAPPEN, BOUWSTIJLEN EN CULTUREN DIE NEDERLAND TOT EEN BONT MOZAÏEK MAKEN. OVER DIE BEIDE KANTEN VAN REGIONALE VERSCHILLEN SCHRIJVEN DE RUIMTEVERKENNERS VANUIT UITEENLOPENDE PERSPECTIEVEN, MET DE BEZOCHTE REGIO'S ALS UITGANGSPUNT. HOE KUNNEN DIE VERSCHILLEN LEIDEN NAAR EEN RUIMTELIJKE PLANNING MET ANDERE WAARDEN EN EEN ANDERE MANIER VAN WERKEN?

TOENEMENDE VERSCHILLEN, NEDERLAND ALS VEELKLEURIG MOZAÏEK

Josse de Voogd

De Ruimteverkenning liet een Nederland zien dat in toenemende mate sociaal en ruimtelijk gefragmenteerd raakt. Maatschappelijke processen als globalisering, flexibilisering, vergrijzing, krimp en een toenemende sociaal-economische ongelijkheid leiden tot een nieuwe ruimtelijke uitsortering van Nederland. Sommige gebieden profiteren daarvan terwijl andere op een achterstand komen te staan. Verkiezingsuitslagen, als grootste enquête van Nederland, weerspiegelen deze ruimtelijke fragmentatie. Tegenover de hippe groeiende steden, waar D66 en GroenLinks scoren, staan de stagnerende industriesteden, krimpregio's en groei-kernen die eerder naar PVV en SP neigen. De grotere diversiteit betekent dat beleid uiteenlopende effecten zal hebben in de verschillende regio's.

DE VERSCHILLEN TUSSEN DE LANDSDELEN ZIJN BEPERKT, MAAR BINNEN DE REGIO'S TEKENEN ZICH HEEL VERSCHILLENDE BIOTOPEN AF

'Gescheiden werelden' is de titel van een recent rapport van het Sociaal Cultureel Planbureau en de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid. Een reeks studies laat zien dat de ongelijkheid in Nederland, op zowel sociaal-economisch als sociaal-cultureel gebied, toeneemt. Naast toenemende inkomens- en vermogensverschillen, is er sprake van scherpe tegenstellingen rondom thema's als globalisering, multiculturalisme en migratie. Hierbij verschillen vooral de hoger en lageropgeleiden diametraal van elkaar. Deze nieuwe breuklijnen splijten de traditionele volkspartijen en versterken de partijen met een meer uitgesproken profiel op deze thema's. De toenemende fragmentatie van de samenleving leidt daarmee tot een grotere mate van politieke polarisatie. Tegelijkertijd ontstaan er scherpere tegenstellingen op ruimtelijk gebied. De verkenning door Amsterdam toonde de 'triomf van de stad': de hoofdstad barst uit haar voegen en wordt in een hoog tempo drukker, duurder en internationaler. Ook de bezoeken aan Eindhoven en Groningen lieten zien dat het met deze steden goed gaat. De bevolkingsgroei concentreert zich vooral in en rond steden met een groot aandeel hogeropgeleiden en een sterke kennisindustrie. Tegelijk lieten de verkenningen door Heerlen en Almelo een heel ander Nederland zien. Steden met veel lager opgeleide inwoners worstelen met hun industriële erfenis, perifere regio's worden geconfronteerd met krimp en ook voormalige groei-kernen maken een proces van sociale daling mee. De verschillen tussen de landsdelen zijn beperkt, maar binnen de regio's tekenen zich heel verschillende biotopen af.

Stemgedrag en ruimte De geografie van het stemgedrag laat zien hoe verweven politieke, maatschappelijke en ruimtelijke ontwikkelingen met elkaar zijn. De verkiezingskaarten vormen een barometer van de sentimenten en wensen die in een gebied leven. Zichtbaar is hoe politieke voorkeuren opnieuw ruimtelijk worden uitgesorteerd. Steden en regio's die altijd trouw PvdA stemden, ontwikkelen zich nu in verschillende richtingen. Amsterdam en de Groningse binnenstad verkleuren naar D66, terwijl kiezers in Heerlen, Almelo of Oost-Groningen eerder de overstap maken naar PVV of SP. Ook de VVD zit in een dergelijke spagaat. In welvarende suburbs met veel hogeropgeleiden, zoals Heemstede en De Bilt, opteert men ook voor D66, terwijl in de groei-kernen zoals Almere en Purmerend de PVV de grote concurrent is. Eenzelfde uitsortering van kiezers is ook te zien wanneer we

inzoomen op de steden. De centra en de omliggende gentrificatiewijken neigen naar D66 en GroenLinks. Hier heersen de bakfietsen, ja/nee-stickers, geveltuintjes en hippe koffiebars. Vooroorlogse arbeidersbuurten en naoorlogse buitenwijken kleuren eerder PVV en SP. In een ring daar weer omheen liggen de nieuwste wijken, waar de VVD het goed doet onder de hogere middenklasse met een meer suburbane woonvoorkeur. Naast de grote verschillen in inkomens- en opleidingsniveau en bevolkingsgroei, doen de religieuze achtergrond, de sociale samenhang en de politieke cultuur in een regio er toe. Daar waar veel op de PVV, SP en 50PLUS wordt gestemd, is meestal ook de opkomst laag en zijn de kiezers erg beweeglijk. Het aantal vrijwilligers is lager, de sociale samenhang is gering en er is minder sociaal vertrouwen. Dit geldt opvallend vaak voor de groeikernen. Daarnaast gaat dit op voor veel gemeenten in het zuiden van het land, waar de secularisatie snel gaat en waar het sociale en politieke leven lange tijd gedomineerd werd door de katholieke kerk. Het sociaal krachtige tegenbeeld wordt gevormd door gebieden met veel hogeropgeleiden en regio's met een van oudsher protestants-christelijk karakter.

Onbehagen In samenhang met de verzorgingsstaat was er lange tijd ook veel aandacht voor regionale spreiding. Inmiddels zijn de mogelijkheden voor sturing en compensatie beperkter. Het valt op dat er veel politiek en maatschappelijk onbehagen bestaat in gebieden waar de overheid in het verleden bewust ontwikkeling op gang probeerde te brengen, maar waar nu stagnatie en krimp optreedt. Juist de hoge verwachtingen van groei en spreiding lijken te hebben geleid tot wrok waarop nu de protestpartijen gedijen. Het verplaatsen van bedrijven en rijksdiensten heeft het tij in de krimpregio's niet kunnen keren. Veel bestuurders in dergelijke regio's blijven echter inzetten op groei en er worden nog steeds nieuwe wegen, bedrijventerreinen, outletcentra en woonwijken aangelegd en plannen gemaakt voor regionale vliegvelden. Het is bouwen voor de leegstand. Investeringszouden gericht moeten zijn op consolidatie en in het geval van krimp op het faciliteren daarvan. Ofwel, een beleid voor de teruggang. Almelo zou niet langer moeten ambiëren een grote stad te worden door steeds weer nieuwbouw in het centrum te plaatsen die na korte tijd afgeschreven is, maar het mooie dorp koesteren dat het ook kan zijn, met kleinschalige streekgebonden bebouwing. Minder aan de orde gekomen tijdens de Ruimteverkenning zijn de ontwikkelingen in de grootschalige suburbane woonwijken. In veel buurten vindt een achteruitgang plaats, die nogal eens samenhangt met de bouw van nieuwe woongebieden die leiden tot een doorschuifeffect. Op de verkiezingskaarten zien we de VVD-aanhang steeds opduiken in de nieuwste wijken, terwijl de verloederende oudere nieuwbouwwijken verkleuren naar de PVV. Revitalisering van deze wijken is moeilijk, gezien het grote aantal onder water staande koopwoningen en de terugtrekkende overheid. In plaats van op nieuwbouw zou de focus verlegd moeten worden naar hergebruik, verdichting en verbetering.

Zelforganisatie De groeiende ongelijkheid stelt Nederland voor nieuwe sociale, economische en ruimtelijke opgaven. Het huidige politieke discours legt veel nadruk op privatisering, decentralisering en participatie en ook binnen de ruimtelijke sector wordt er veel en enthousiast gesproken over 'zelf doen' en 'bottom-up' initiatieven. Door de grote verschillen tussen groepen mensen en tussen buurten en gemeenten, zullen maatschappelijke veranderingen als de ontwikkeling naar een participatiemaatschappij verschillende gevolgen hebben. Opleiding, inkomen, gezondheid en mobiliteit beïnvloeden de participatiemogelijkheden van mensen, en de ene regio kent een sterkere traditie van zelforganisatie dan de andere. Positieve voorbeelden van participatie komen vooral naar voren daar waar burgers toch al meer zelfredzaam zijn, en niet per definitie daar waar inzet van de samenleving het meest nodig is. In de steden zien we bloeiende broedplaatsen met zelfgebrouwen bier en bakken gekweekte biologische sla. Maar lukt het een dorp als Pekela om haar voorzieningenniveau in stand houden? Dezelfde transities zullen in het hoogopgeleide Utrecht, het welvarende Vught of het sociaal sterke Friesland positiever uitpakken dan in gebieden met minder samenhang, zoals Limburg of Almere. Het is van groot belang om bij het formuleren van beleid deze grote verscheidenheid binnen Nederland goed voor ogen te houden.

Josse de Voogd is zelfstandig onderzoeker op het raakvlak van ruimte, politiek en samenleving en specialiseerde zich vooral in electorale geografie. Onlangs is hij begonnen aan een promotieonderzoek naar zelfbouw aan de Universiteit van Amsterdam.

REGIO VAN VERSCHILLENDE SNELHEDEN

Frank Brander
en Luuk de Vries

Waar de stad Groningen (kortweg 'Stad') een van de snelst groeiende steden van het land is, hebben delen van de rest van de provincie (de Ommelanden) te maken met bevolkingskrimp, hoge werkloosheid en de aardbevingsproblematiek. De sociaaleconomische en ruimtelijke verschillen binnen de provincie zijn groot. Groningen is een goed voorbeeld hoe ons land zich op totaal verschillende snelheden ontwikkelt, nu en des te meer in de toekomst.

De stad Groningen kenmerkt zich door een sterke kennis-economie, innovatie, een snel groeiend inwoneraantal en een hoog aandeel hoger opgeleiden. Studenten zijn er in steeds grotere getale, ze komen uit steeds meer landen en blijven steeds langer in de stad na hun studie. De stad heeft hoge ambities: ze wil onder andere de duurzaamste stad van Nederland worden. Het zou goed zijn dit niet enkel in relatie tot het milieu te zien, maar in de groeiende stad ook te streven naar een duurzame samenleving. Een stad met een mening van functies en waarin verschillende groepen prettig samenleven: student naast Stadjer, arm naast rijk. Het streven naar een duurzame samenleving betekent verder kijken dan de financiële opbrengsten en streven naar maatschappelijke waarde. Een stad is daarmee adaptief. Tijdens de Ruimteverkenning hebben we op het Open Lab Ebbinge en het Suikerfabriekterrein gezien dat hier een spaarzame start mee is gemaakt: beide terreinen hebben een tijdelijke invulling met een diversiteit aan functies. Daarmee beweeg je mee met de stad: waar zit de vraag en energie, waarmee creëer je maatschappelijke waarde?

Stad en Ommeland De stad heeft een unieke positie in het land, in splendid isolation. Het is verreweg de grootste stad van Noord-Nederland en heeft daarom een grote aantrekkingskracht op de hele regio. De stad kan niet los worden gezien van het Ommeland. De groei van de stad, zowel in inwonertal, economie, als werkgelegenheid gaat grotendeels ten koste van de regio en de rest van Noord-Nederland. Daar waar de groei van Stad begint, begint de krimp van het Ommeland. De

voorspellingen voor de toekomst zijn duidelijk: de krimp zet door. Daarbij blijven de plaatsen rondom de stad nog redelijk aantrekkelijk voor forenzen. Dit geldt niet voor de meer perifere gebieden in Groningen: het Hoogeland en Oost-Groningen. Jonge inwoners trekken weg en voorzieningen verdwijnen.

Het bevende Hoogeland Op het Hoogeland komt daar de aardbevingsproblematiek nog eens bij. De aardbevingen hebben gezorgd voor een waardedaling van de woningen vanwege fysieke schade, maar ook door negatieve beeldvorming. Vergrijzing en verpaupering van het gebied liggen op de loer. Echter, het Hoogeland wordt historisch gezien gekenmerkt door een hoge sociale participatie. Inwoners voelen zich sterk verbonden met de omgeving, ouderen verhuizen nauwelijks. Dit karakteristieke gebied met z'n vergezichten en middeleeuwse kerkjes op wierden wordt dan ook langzaam ontdekt. Mede door creatieven van buiten wordt het 'niets' dat boven Groningen gaat op de kaart gezet. En, hoe wrang het ook klinkt, ook de aardbevingen zorgen voor de nodige aandacht voor het gebied. Grootschalige ingrepen als oplossing voor de aardbevingsproblematiek waar sommigen voor pleiten, zoals volksverhuizingen of massale opkoop van woningen, zien wij niet als panacee. Dat zou juist ingaan tegen het ondernemende karakter op het Hoogeland.

Verdelen of verdwijnen Aan de andere kant van de provincie, in Oost-Groningen, speelt de aardbevingsproblematiek amper een rol. De werkloosheid is daarentegen al decennia de hoogste van het land. De sociale werkplaatsen zijn tegenwoordig de grootste werkgever van de regio. Sociale participatie is ronduit laag. De vraag is of deze structurele problemen in de toekomst opgelost kunnen worden. Krimp werd en wordt geassocieerd met neergang, regressie en bestuurlijk falen. Groei

daarentegen met succes, vooruitgang en nieuwe mogelijkheden. Als reactie op leegstand van winkelpanden is jarenlang gekozen voor het uitbreiden en vernieuwen van winkelgebieden in centrumplaatsen als Winschoten, Veendam, Stadskanaal en Delfzijl. Hetzelfde geldt voor bedrijventerreinen. De verspreiding van grote voorzieningen zoals ziekenhuizen, bioscopen en theaters is gelukkig langzaam aan het wijzigen van concurrentie naar concentratie. Gemeenten zullen de lang gevoerde 'kerktorenpolitiek' los moeten laten en meer moeten gaan samenwerken op lokaal en regionaal niveau. De concurrentie om nieuwe inwoners en bedrijven aan te trekken leidt niet tot minder krimp. Centrumplaatsen kunnen niet alle voorzieningen behouden, het is verdelen of verdwijnen. Bestuurders moeten uit het groeiparadigma stappen en erkennen dat krimp een onomkeerbaar proces is.

Aanpassen aan de snelheid In Groningen, zowel in Stad als Ommeland, zal systeemplanning vervangen moeten worden door een meer interactieve en organische vorm van ontwikkelen. Het onverwachte en de snelheid zullen leidend zijn. De kwaliteit van het gebied centraal. Dus niet kijken wat niet aanwezig is in de regio, maar juist hetgeen omarmen dat er wél is. Kansen in de groeiende stad en het krimpende Ommeland kunnen benut worden door het creëren van meer ruimte en vrijheid. Monumentale herenboerderijen in Oost-Groningen die een hotelfunctie krijgen en gered worden van leegstand en verwaarlozing. Halflege winkelstraten in centrumplaatsen op het Hoogeland en Oost-Groningen waar gewoon mag worden, zodat leefbaarheid behouden blijft. Industriële panden in de Stad die verbouwd worden tot ruimtes waar gewerkt en gewoon wordt met een stadstuin voor de hele buurt. Ontwikkel en groei daar waar vraag is, verleg de focus naar maatschappelijke waarde en benut de potentie van dat wat er al is.

Groningen is een provincie van verschillende snelheden, dat vergt van de burger, de markt en de overheid een aanpassing aan die snelheid.

Frank Brander is Planoloog, vernieuwer bij de Gemeente Groningen, en geboeid door zelforganisatie en de dynamiek van de stad.

Luuk de Vries is sociaal geograaf, gericht op geocommunicatie, en docent aardrijkskunde in het voortgezet onderwijs

EEN ANTI-RUIMTELIJK PLAN- NINGSPECTIEF: STUREN OP MAATSCHAPPELIJKE WAARDEN

Ron Buiting

In een maatschappij die steeds minder voorspelbaar wordt, is het risico op negatieve effecten van vastgoedinvesteringen groter. Een meer ontspannen manier van ontwikkeling, waarbij in onbruik geraakte gebouwen en terreinen de tijd krijgen om weer door de stad te worden omarmd, vergroot de kans op het laten ontstaan van plekken met betekenis voor bewoners. Het wordt tijd dat maatschappelijke meerwaarde de centrale plek van vastgoedwaarde in ruimtelijke planning overneemt.

Nederland kent een sterke, in het buitenland vaak geroemde ruimtelijke planningstraditie. Hier geen sterk gesegregeerde steden, urban sprawl of hypermarchés die tot uitgestorven dorpjes hebben geleid, maar een strak aangeharkt, egalitair vormgegeven landje. In deze tijd van digitalisering en flexcontracten past deze planningstraditie echter steeds minder goed. “De maatschappelijke ontwikkeling is niet ruimtelijk te sturen,” stelt planoloog Zef Hemel tijdens de eerste etappe van onze Ruimteverkenning. In plaats van te kneden, zouden planologen, stedenbouwers en architecten bescheiden mee moeten bewegen. Minder ruimtelijk denken zou ook goed zijn om minder

nutteloze stenen neer te zetten. Onze planningstraditie is sterk gebaseerd op het creëren van schaarste en daarmee vastgoedwaarde, gecombineerd met ruimtelijke (her)ontwikkeling op grote schaal. Door de omvang en de kapitaalintensiviteit zijn dit soort ontwikkelingen vaak moeilijk bij te sturen of terug te draaien. Wanneer het mis gaat, als het gebouwde snel zijn relevantie voor de maatschappij verliest, worden de negatieve effecten afgewenteld op de maatschappij: leegstaande winkels en kantoren, restschulden op hypotheek, schaarse huurwoningen of non-descripte ruimte waar de maatschappij zich van afkeert. In steden of regio's met ruimtelijke schaarste en daarmee hogere vastgoedwaarden laten sommige negatieve effecten zich nog enigszins beperken. In Amsterdam bouw je leegstaande kantoren gemakkelijk om tot hotels. Maar we leven in een land van verschillende snelheden. Wat betekent een planningsperspectief met een focus op vastgoedontwikkeling voor steden en regio's met een trager tempo, waar vastgoedwaarden door krimp en werkloosheid onder druk staan?

Voormalige industrieregio's met broertjes over de grens Tijdens onze Ruimteverkenning bleef de uitspraak van Zef Hemel in mijn achterhoofd hangen. Ik probeerde met de bril van een buitenstaander, die het aangeharkte niet als gegeven beschouwt, naar de plekken te kijken die we aandeden. Hoe had men daar de ruimte gekneed? Parkstad en Twente bleken interessante haltes, ook omdat beide regio's over de grens tweelingbroertjes hebben die aanvankelijk dezelfde ontwikkeling doormaakten.

Parkstad: kolenmijnen De mijnbouw deed boerendorpen als Heerlen, Kerkrade, Genk en Beringen in tientallen jaren uitgroeien tot welvarende industriesteden. In de jaren zestig en zeventig viel het doek voor de Nederlandse mijnen; de Belgische volgden een decennium later. In Nederlands Limburg gingen in korte tijd fabrieksgebouwen, schoorstenen en schachtbokken tegen de vlakte, om plaats te maken voor compleet andere ruimtelijke functies: woonwijken, kantoren en parken. Deze moesten voor een nieuwe woonomgeving en werkgelegenheid zorgen. Op enkele plekken in de openbare ruimte is een verwijzing naar het mijnverleden; verder is er geen tastbare herinnering meer over. In Belgisch Limburg lieten ze de meeste mijnterreinen aan hun lot over. Een halve eeuw later groeit uit oude fabrieken iets moois: dankzij de herwaardering van industrieel erfgoed zijn de mijnen in het Belgische Genk en Beringen omgetoverd tot museum, bioscoop, evenementenlocatie en expositieruimte. In Heerlen en Kerkrade hielp het vastgoedmedicijn uit de jaren zeventig niet: woningen en kantoren staan leeg.

Twente: textielindustrie Twente kent een soortgelijke historie: de textielindustrie maakte van een agrarische regio een fabrieksterrein. Naast fabrieken in Nijverdal, Almelo, Hengelo en Enschede bouwden de Twentse textielbaronnen ook fabrieken in het Duitse plaatsje Gronau, net over de grens. Na de ineensstorting van de textielindustrie in de jaren zestig

NIET MET RUIMTELIJKE INSTRUMENTEN,
MAAR MET DOOR DE STAD
VASTGESTELDE MAATSCHAPPELIJKE
WAARDEN ALS LEIDEND PRINCIPE

en zeventig zijn de meeste fabrieken in Nederland in de loop der jaren gesloopt; in Duitsland bleven de meeste fabrieksgebouwen overeind. In Almelo verrezen rond de voormalige binnenhaven nieuwe appartementen en winkelpassages, gelardeerd met een enkele schoorsteen. In Gronau raakten de meeste fabrieken geleidelijk in verval. Inmiddels zijn enkele echter herbestemd en opgenomen in een grotere herontwikkeling van het centrum. In Almelo staat een groot deel van de in de jaren tachtig gebouwde winkelpassages leeg. De gemeente kocht al deze complexen vlak voor de vastgoedcrisis op voor herontwikkeling en zit er nu mee in haar maag.

Ontspanning in de ruimte Er valt wel wat af te dingen op de vergelijking van Twente en Parkstad met hun buurregio's. De mijnen in België zijn een decennium later gesloten, wat ook geldt voor enkele textiel fabrieken in Gronau. Was de waardering voor industrieel erfgoed later op gang gekomen, dan waren de mijncomplexen en fabrieken daar ook gesloopt. Maar misschien was er ook sprake van een latere sluiting en gebrek aan herontwikkeling, doordat er niet meteen een alternatief ontwikkelperspectief was. Dit terwijl in Nederland overheid en vastgoedpartijen alternatieve plannen ontwikkelden, in een omgeving met hogere grondprijzen door schaarsere bouwgrond. Waarschijnlijk krijgen niet alle fabrieken en complexen in Gronau en Genk een nieuwe bestemming. Maar doordat deze plekken de tijd kregen opnieuw te worden ontdekt, kon er wel een selectie van gebouwen plaatsvinden, die in een nieuwe context met nieuwe functies het meest waardevol bleken te zijn. En naast functionaliteit gaat het ook om trots en identiteit. Zo laten de broertjes van Parkstad en Twente zien wat voor moois er kan gebeuren met oude gebouwen in een meer ontspannen constellatie van markt, politiek en kapitaal. Een waar minder sprake is van sturing op schaarste en vastgoedontwikkeling. Daaruit zijn goede lessen te leren voor onze manier van omgaan met ruimte, zeker in regio's met lagere snelheden.

De bouwreflex Maar de reflex van onze vastgoedgestuurde plannings-traditie blijkt sterk, ook na een financiële crisis en ja, ook in gebieden met hoge werkloosheid en bevolkingskrimp. Want welke ruimtelijke keuzes maken bestuurders, investeerders en ontwikkelaars in Parkstad en Twente? Almelo liet een nieuw stadhuis bouwen, terwijl de stad in de top drie van kantorenleegstand staat. Het Centraal Bureau voor de Statistiek zette in Heerlen een nieuw kantoor neer van 19.000 m² naast zijn oude onderkomen van 36.000 m², dat het leeg achterliet. Op een steenworp afstand komt het Maankwartier, met meer dan 90.000 m² aan kantooruimte, winkels en woningen. De vraag of de ontwikkeling wel past in een regio die krimpt, wordt op de website van het project beantwoord met: "Jazeker! De regio kiest voor kwaliteit en het Maankwartier past in die ontwikkeling." Twijfels over de meerwaarde worden weggenomen met: "Het straalt warmte uit en voegt daarmee iets toe aan het karakter van Heerlen." Hoe straalt een spierwit gebouw van meer dan 90.000m² warmte uit, op welke manier voegt het karakter toe aan Heerlen? Of deze projecten een oplossing zijn

voor maatschappelijke opgaven als werkloosheid en bevolkingskrimp valt nergens te lezen. Zijn deze projecten überhaupt een antwoord op een maatschappelijke opgave?

Ruimte is politiek Zo scherpten de bezoeken aan Twente en Parkstad mijn perspectief op onze planningstraditie. In september zag ik Zef Hemel opnieuw. In het Volkshotel gaven hij en hoogleraar financiële geografie Ewald Engelen een college over vreemd vermogen in de stad. Weer ging het over meebewegen. Hemels stelling dat we als planologen, architecten en stedenbouwers te veel denken in ruimtelijke oplossingen overtuigde opnieuw. Maar dat meebewegen, dat geloof ik niet. Ruimte is politiek. Zolang ruimte schaars is en er vastgoedontwikkelaars zijn, zullen we politieke keuzes moeten maken. Willen we een gelukkige stad, dan moeten we sturen. Niet met ruimtelijke instrumenten, maar met door de stad vastgestelde maatschappelijke waarden als leidend principe, waaruit ruimtelijke ingrepen en vastgoedwaarde mogelijkerwijs volgen. Met oog voor identiteit en een breder, kleurrijker afwegingspalet van waarden in plaats van alleen financiële. Dit perspectief vergt politieke moed. Het lef om over verkie-zingsperiodes heen te kijken, om een langetermijnvisie op je stad of dorp te hebben, en om niet te proberen snel te scoren met een vastgoedproject. Laat de herontwikkeldrift met rendementsdenken op de korte termijn los en geef plekken meer tijd om een andere functie aan te nemen, wanneer zij betekenis verliezen.

Dit perspectief is nodig in zowel gebieden met hoge als met lage snelheden. In Amsterdam en andere steden met hoge marktdruk om een gedifferentieerde stad te behouden, zowel in functies als in bevolkingsgroepen. Dat betekent genoeg nemen met een lager financieel rendement. In tragere gebieden – die zijn er ook in de Randstad – betekent dit perspectief vooral drie keer nadenken voordat je vastgoed toevoegt. Laat ruimte hier meer met rust. Ook om de waarde van bestaand vastgoed op peil te houden en kosten voor herontwikkeling of sloop van mislukte projecten te voorkomen. Wie durft?

Ron Buiting is beleidsadviseur en projectleider omgevingsgericht werken bij gemeente De Ronde Venen, mede-initiatiefnemer van bewonersinitiatief Rotsoordbrug en maakt deel uit van de Utrechtse Ruimtemakers.

Kris Oosting

STAD ZOEKT VERHAAL

Sinds het ineenstorten van de textielindustrie zoekt Almelo naar een nieuw verhaal. In die zoektocht werden fabrieken gesloopt, kanalen gedempt (en opnieuw uitgegraven) en groot-schalige vastgoedprojecten gerealiseerd in de binnenstad. Dat nieuwe verhaal werd echter nog niet gevonden, en dus staat Almelo aan de vooravond van opnieuw een grootschalige binnenstadsvernieuwing. Tegelijkertijd staat de stad financieel onder druk en stagneert de bevolkingsgroei. Is het niet tijd voor een koerswijziging?

Wie op het Marktplaatsplein in Almelo rondloopt, kan haast niet anders dan concluderen dat een ingreep niet snel genoeg kan komen. Grauwgrijze, veelal leegstaande winkelpassages domineren het beeld. Decennia van stadsvernieuwing hebben het stadshart gemaakt tot een openluchtmuseum van goede bedoelingen. Want goedbedoeld was het. De stad kampte – en kampt nog altijd – met de sociale en fysieke gevolgen van de teloorgang van de textielindustrie. De wonden die in de stad werden geslagen, moesten worden geheeld. En hoe beter 'vooruitgang' te spellen dan met hijskranen aan de hemel?

Hoe begrijpelijk ook, het is mede diezelfde sloop- en vernieuwingsdrift die Almelo aan de rand van de financiële afgrond heeft gebracht. Op een forse en onrealistische groeiprognose werden in het recente verleden door de gemeente gronden aangekocht voor stadsuitbreiding, alsook posities ingenomen in de binnenstad. Een grotere stad heeft immers een dito hart nodig. En dus verscheen het ene na het andere woeste plan. Tot de economische crisis toesloeg. Tot het besef indaalde dat de stad niet groeien zou, maar stagneren. Of zelfs krimpen. En ondertussen nam de leegstand flink toe.

Geijkte paden Inmiddels zijn de plannen voor de binnenstadsvernieuwing behoorlijk afgeslankt en staat de uitvoering, na meer dan een decennium discussie, op het punt van beginnen. De facelift is welkom en het is niet ondenkbaar dat ondernemers in de binnenstad, wanneer de start nog langer op zich zou hebben laten wachten, zelf de slopershamer ter hand

genomen zouden hebben. Toch dringt de vraag zich op of Almelo niet alsnog in dezelfde val trapt als tijdens de vorige, niet altijd even succesvol gebleken golven van stadsvernieuwing. Een eenzijdige focus op grootschalige vernieuwing van stenen, en te weinig aandacht voor wat er achter die stenen moet gebeuren.

Het realiseren van nieuwe winkelruimten door vastgoedpartijen, het terugbrengen van water in de stad, het aantrekken van publiekstrekkingen (lees: winkelketens), het zijn geijkte paden die wellicht op zichzelf voor een al dan niet tijdelijke opleving kunnen zorgen. De vraag is echter of dit een antwoord is voor de lange termijn, en of Almelo daarmee de onderscheidende stad wordt die het wil zijn. De door leegstand geplaagde binnenstad heeft meer nodig dan dat. Een onderkenning van de structurele aard van de opgaven, maar ook een idee over de binnenstad van de toekomst dat meer behelst dan de façade ervan.

Almelo ontketent Recente impulsen in de binnenstad van Almelo komen niet van ketens – zij keren de stad, en andere middelgrote steden, steeds vaker de rug toe. Het zijn juist enkele jonge, lokale ondernemers die in het gat springen dat de ketens achterlaten. Zij eigenen zich karakteristieke, leegstaande panden toe en testen nieuwe concepten, waarbij verschillende functies steeds meer in elkaar overlopen. Terwijl de geplande transformatie delen van de binnenstad voor een decennium heeft ontwricht, geven zij haar op andere plekken weer een voorzichtige bloos.

Wanneer de hijskranen dan eindelijk verschijnen, zou de gemeente zich als volgende stap, samen met vastgoedeigenaren, bij de zoektocht van die ondernemers aan moeten sluiten. Een gezamenlijke strategie ontwikkelen voor een kleinere, maar diverse binnenstad. Waarbij de lokale kwaliteiten en het lokale ondernemerschap beter worden benut en waarbij de kleine korrel centraal staat. Niet meer van hetzelfde, maar minder en beter. Herwaarderen wat bestaat, in plaats van als vanzelf te grijpen naar de slopershamer – zo verdween al veel karakter uit de stad. Juist de (lege) ruimte in Almelo biedt kansen voor experiment. Geef tijd aan de stad om dat nieuwe verhaal te laten ontstaan.

Elders in deze publicatie stelt Josse de Voogd dat Almelo moet durven een dorp te zijn. Ik zou het net anders formuleren: durf in kleinschaligheid stad te zijn.

Kris Oosting is freelance urbanist, initiatiefnemer van Couleur Locale en medeorganisator van de Ruimteverkenning.

De Ruimteverkenning was niet alleen een zoektocht naar de opgaven van de toekomst, maar ook naar het verhaal van de plek. Marlijn Baarveld en Erwin Stoffer pleiten in een tweeluik voor herwaardering van de bestaande omgeving, waarin erfgoed fungeert als drager van identiteit en herbestemming de motor vormt voor een vitale leefomgeving.

ERFGOED ALS IDENTITEITSDRAGER

Marlijn Baarveld

Nederland is klein maar toch zijn de regionale verschillen groot. Elke regio, streek, dorp of stad heeft zijn eigen karakter en identiteit. Vaak fysiek zichtbaar in het cultuurlandschap met agrarische velden, bossen, rivieren, steden, dorpen en gebou-

wen. Wat aangelegd en gebouwd werd was afhankelijk van de sociale, culturele en economische omstandigheden. De landschappen die zijn ontstaan laten je weten waar je bent. Op steeds meer plekken in Nederland heb je echter geen idee en zou je overal kunnen zijn. Oude gebouwen hebben plaatsgemaakt voor generieke bedrijfspanden, winkelpassages en cataloguswoningen. Modern toen ze gebouwd werden, maar inmiddels alweer uit de mode of zelfs zonder functie. Nu streven de regio's uit de ruimteverkenning naar hightech startups, duurzame woningen, hippe koffietentjes en grote winkelketens. Een mooi streven als het levendigheid brengt, maar past wat wordt nagestreefd wel bij de identiteit van de streek? Zouden we niet wat zorgvuldiger moeten omgaan met een identiteit die door eeuwen is ontstaan? Benut wat er is en bouw daarop voort.

Opkomende en verdwijnende identiteiten Alles wat tot op heden door mensen is gecreëerd en de fysiek zichtbare sporen die zijn nagelaten bepalen onze identiteit. De identiteit van regio's is vaak langzaam gegroeid. Bijvoorbeeld door eeuwenlang agrarisch gebruik, zoals in Groningen waar innovatieve en zelfstandige agrariërs van de wierden steeds verder de polder introkken om land te ontginnen en meer graan te verbouwen. Soms zijn er disruptieve (technologische) ontwikkelingen die hun weerslag krijgen in het landschap. Vaak sluiten zij aan bij de oorspronkelijke identiteit van het gebied. In Twente verbouwden de boeren vlas en weefden zij linnen. De groei van de machinale textielindustrie zorgde voor een explosieve groei van de steden en de bouw van fabrieken, arbeiderswijken en grote villa's voor de textielbaronnen. De mijnen in Limburg zorgden in een vergelijkbare ontwikkeling voor een ongekende groei in het gebied, waardoor het agrarische land in rap tempo veranderde in een van de meest stedelijke gebieden van Nederland. Er werden mijn dorpen gebouwd waar huisvesting, voorzieningen en verenigingsleven voor de arbeider en zijn gezin werden verzorgd. De komst van deze nieuwe industrieën zorgde niet alleen voor grote veranderingen in het fysieke landschap maar had ook grote impact op de bevolking die merendeels in deze industrie werkzaam was. De mijnen en textiel fabrieken verdwenen bijna net zo abrupt als ze ontstaan waren, met hoge werkloosheid als gevolg. Om plaats te maken voor een nieuwe toekomst werden de oude gebouwen en terreinen gesloopt en getransformeerd. In Parkstad is het mijnverleden nauwelijks nog zichtbaar, en in Almelo herinnert alleen een enkele schoorsteen nog aan het rijke textieltijdperk.

Dat gebouwen en landschappen verdwijnen is vanzelfsprekend. Gebouwen en structuren raken in onbruik door economische of demografische veranderingen. De betekenis gaat verloren of herinnert enkel nog aan een pijnlijke historie. Het mijnverleden van Limburg was direct na de sluiting een geschiedenis waar mensen niet aan herinnerd wilden worden en werd daarom zoveel mogelijk uitgewist. Maar leven doet het nog altijd.

Wat ik niet zag toen ik uit de bus stapte in Parkstad, hoorde ik later van iemand die daar was geboren en opgegroeid. Door haar verhaal over het doorwerken van het mijnverleden in de identiteit van de mensen, begon het ook voor mij te leven. Ik was haast verbaasd hoe het kon dat ik dat bijzondere niet had gezien, terwijl het zo onlosmakelijk met de streek verbonden is. Zichtbare tijdslagen geven plekken hun karakter, maar zonder verhalen gaan ze niet leven.

Doorontwikkelen van identiteit Op plekken waar de geschiedenis leeft, ontstaan vaak initiatieven die aansluiting vinden bij de identiteit van het gebied en die versterken. Als deze zichtbaar is in het landschap, lijken oplossingen voor nieuwe opgaven makkelijker te vinden. In Eindhoven bouwde Philips voort op een regionale cultuur van 'sleutelende' boeren die op zoek waren naar nieuwe oplossingen. Philips groeide snel en bouwde in rap tempo fabrieken en woonwijken. Eindhoven groeide mee. Geleidelijk heeft Philips haar bedrijvigheid verplaatst, maar veel van de statige fabrieksgebouwen zijn blijven staan. Deze worden nu bevolkt door innovatieve, technische en creatieve werkers. Zij bouwen onder andere op Strijp-S middels design en hightech voort op het verhaal van Eindhoven, dat zo telkens een nieuw hoofdstuk krijgt. De identiteit is verankerd in verhalen en gebouwen. Dit geeft de stad richting in de ontwikkeling.

Pleidooi voor traagheid Eindhoven groeit, en is zichzelf succesvol opnieuw aan het uitvinden. Maar wat moet je doen in een krimpgebied, wanneer je niet meer die aantrekkelijke gemeente kunt zijn die je eigenlijk wilt zijn? Wanneer de kantoren en winkelpassages die pas kort geleden met trots zijn geopend alweer leegstaan? De neiging is vaak ze af te schrijven, te slopen en te vervangen. Ze worden beschouwd als mislukkingen en moeten zo snel mogelijk vergeten worden. Deze gebouwen lijken waardeeloos omdat niemand ze waardeert. In Parkstad blijkt het een gemis dat er niets meer zichtbaar is van het mijnverleden. Pas nu blijkt dat het erfgoed dat eerder als onbruikbaar of pijnlijk werd gezien, juist waardevol kan zijn voor nieuwe toepassingen. Dat het een belangrijk onderdeel uitmaakt van de identiteit. Misschien is een beetje bezinning dus wel goed, vooral als nieuw programma ontbreekt. Laat het maar even lelijk zijn of leeg. In plaats van uit automatisme te slopen, is het beter aan de slag te gaan met mensen, hun verhalen op te halen en ze nieuwe betekenis te laten geven aan plekken en gebouwen. Pas dan kunnen zij weer waarde krijgen. Het is de kunst om erfgoed te bewaren voor de volgende generaties én om het te vertalen naar de behoeften van de toekomst. Voortbouwend op dat wat bestaat kunnen nieuwe verhalen ontstaan die recht doen aan de identiteit van de regio.

HERBESTEMMING ALS MOTOR

Erwin Stoffer

Almelo is één van de steden waar de ruimteverkenneren zijn geland. Een stad die na de bloeiende textielindustrie in de 19e eeuw, met een drukke haven en industriële gebouwen vol ronkende machines, van karakter veranderd is. De levendigheid is verdwenen uit de straten. In het hart van de stad is een leegstand winkelcentrum uit de jaren '80 zielloos gevuld met kunst uit de regio, wachtend op de eerste kijkers. Herbestemmen en zoeken naar nieuw programma lijken in de stad nauwelijks prioriteit te hebben. Een nieuw gemeentehuis staat te pronken aan de haven, terwijl honderd meter verderop het oude stadhuis - een ontwerp van JJP Oud - stilletjes wacht tot de slopershamer komt.

Waarom kwijnt een ruimtelijke omgeving weg en wordt ondertussen uit alle macht geprobeerd om met stedelijke herstructurering het centrum nieuw leven in te blazen? Zorgen een nieuw stadhuis en het terugbrengen van de eerder gedempte havenkom voor nieuw elan? Het genoemde winkelcentrum werd met diezelfde ambitie geopend. Waarom zoeken we als bestuurders, ontwikkelaars en ruimtelijke ontwerpers niet naar alternatieven? Natuurlijk, renovatie is duur, het zoeken naar nieuw programma is moeilijk en er is een dosis lef nodig. Maar het betaalt zich terug.

Erven in een recreatief landschap Als ruimteverkenners zochten we naar antwoorden en we werden in De Lutte op onze wenken bediend. Erve Middelkamp is een typisch Twentse boerderij van begin 1900. Ondernemer Harald Droste vertelde uitbundig over zijn passie waarin de oude boerderij een cruciale rol speelt. Bouwkundige ingrepen in de oude erfgebouwen zorgden voor een eigentijdse uitwerking met een nieuwe invulling. Daar waar vroeger de koeien stonden, zijn nu slaapkamers gebouwd en op de deel staat een eettafel als centrale plek van een groepsaccommodatie. Het historisch ondernemerschap van het 'boeren' komt hier samen met nieuw ondernemerschap. De herbestemming van het gebouw lijkt een vliegwiel voor de omgeving. Erve Middelkamp ligt als ensemble in het landschap, dat reageert op de transformatie die het heeft ondergaan. Andere organisaties zoals Natuurmonumenten sluiten aan. De accommodatie maakt deel uit van een horecaconcept van boerenerven, waarbij verspreid door Twente vakantieverblijven worden gerealiseerd in leegkomende delen van boerderijen. Waar vroeger alleen de boer werkzaam was op zijn erf en landerijen, komen nu nieuwe bezoekers. De boeren kunnen dankzij deze recreatieve functie weer een gezonde bedrijfsvoering krijgen. Zij verhuren gedeeltelijk hun opstallen en de producten die zij produceren worden gebruikt binnen het concept. Slapen bij de boer, voedsel eten uit de streek. Er ontstaat een circulaire economie waarin je elkaar nodig hebt. Harald Droste heeft gezien dat het gaat om de mensen, en om het in stand houden van de plek, het gebouw en de historie. Er ontstaat een nieuwe toekomst met een economisch en recreatief netwerk dat past bij de Twentenaar, het erfgoed en het landschap. Het noaberschap krijgt een nieuwe betekenis in deze tijd van individualisering.

HET IS DE KUNST OM ERFGOED TE BE-
WAREN VOOR DE VOLGENDE GENERA-
TIES ÉN OM HET TE VERTALEN NAAR DE
BEHOEFTE VAN DE TOEKOMST.

Café in een vitaal dorp Een ander voorbeeld is te vinden in het dorp Hornhuizen in Noord-Groningen. In dit krimpgebied vinden nieuwe ontwikkelingen plaats die zorgen voor dorps vitaliteit. Erik Wong runt het dorpscafé Wongema. Het oude dorpscafé ligt centraal in het dorp, op de kruising van wegen en - hoe kan het ook anders - naast de dorpskerk. Toen Erik Wong begin 2008 in Hornhuizen kwam wonen, stond het café leeg. Een donker gat midden in het dorp. Een vierdaagse workshop met studenten van de Gerrit Rietveld Academie bracht daar verandering in. Er brandde weer licht, er werd gewerkt. Er gebeurde iets. Dat vroeg om een vervolg, zeker toen de vorige eigenaar zijn sloopplannen bekendmaakte. Wong voerde actie en met succes. Het pand is in mei 2010 aangekocht, de gemeente de Marne gaf de vergunning en de rest is geschiedenis. De identiteit van het gebouw is niet verloren gegaan. En ja, daar is nieuw programma voor nodig, want van alleen stamgasten kun je niet meer leven. Het is nu een meerdaagse werkplek voor onderwijs en een tijdelijk onderkomen voor allerlei werkers en vergaders. Daarnaast is het een weekendaccommodatie en natuurlijk heeft het ook nog de functie van dorpscafé, waar je gezellig een biertje kunt drinken. Deze plek is niet verloren gegaan, maar heeft gezorgd voor een nieuwe dimensie. Hier ontstaan contacten, wordt gehandeld en uitgewisseld. Een typische eigenschap van een dorp. Wong geeft hiermee zijn antwoord op ontwerpers en bestuurders die met nieuwe ruimtelijke plannen de krimp proberen tegen te gaan. Het gaat om de kleine schaal, om gebouwen met een ziel, het omzien naar elkaar en niet om een totaalstrategie. Opbouwen van onderop in plaats van reguleren van bovenaf.

Bruisende stedelijke vernieuwing in fabriekscomplexen Het laatste voorbeeld is de stad Eindhoven, waar bestuurders en ontwerpers zich wentelen in het succes van de bruisende fabriekscomplexen. Het intrigerende is dat ze nog wel van anderen afhankelijk zijn, die daadwerkelijk de reuring brengen in vergane glorie. Maar, ere wie ere toekomt, ze faciliteren wel de voorwaarden voor een nieuwe stedelijke ontwikkeling in oude gebouwen. Bijvoorbeeld het voormalige terrein van Philips dat stap voor stap wordt herontwikkeld tot een stedelijke omgeving met behoud van het industriële karakter. Ondanks dat Philips zich heeft teruggetrokken bloeit dit terrein op en is het een belangrijke locatie voor design en innovatie, zoals door

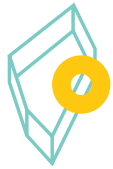
Marlijn Baarveld beschreven in het eerste deel van dit tweeluik. De gebouwen met voorzieningen in de plinten geven interactie tussen de gebruikers en een aantrekkelijkheid die te vinden is in steden als Barcelona en Milaan. Het is een plek waar ruimte wordt geboden voor ondernemerschap, maar ook een prima plek om te wonen, te sporten of te borrelen. De stedelijke omgeving van gebouwen en straten is in wezen niet veranderd, maar het gebruik ervan wel. De 'verboden' stad is nu een open stad geworden. En dat past bij Eindhoven. Zo blijkt ook op andere plekken in de stad als het NRE-terrein. Op dit terrein van een voormalige gasfabriek wordt deze strategie opnieuw toegepast. De politieke arena biedt de planologische ruimte en de ontwerpers maken een kwalitatief kader dat voldoende flexibiliteit biedt voor nieuwe initiatieven. Burgers en ondernemers pakken de kansen om hierin nieuwe waarden te creëren als basis voor de stedelijke vernieuwing rondom bestaande karakteristieke gebouwen.

Nieuwe waarde voor oude gebouwen De voorbeelden in De Lutte, Hornhuizen en Eindhoven laten zien dat herbestemmen van gebouwen kan leiden tot het doorontwikkelen van de plek, versterken van een gemeenschap en het ontstaan van een duurzame leefomgeving. Binnen elk ontwerpvragestuk, bestuurlijk besluit of planologisch onderzoek dient dan ook de vraag gesteld te worden of het bestaande gebouw met (nieuw) programma kan bijdragen aan een nieuwe toekomst. Daarom moeten we in de opgaven van de toekomst bestaande gebouwen koesteren en ruimte geven aan mensen die zoeken naar een nieuwe waarde in de context waarin zij staan.

Marlijn Baarveld is adviseur erfgoed en ruimte bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

Erwin Stoffer is stedenbouwkundige bij SVP Architectuur & Stedenbouw. Binnen het bureau doet hij onder meer ontwerponderzoek naar woningen in bestaand vastgoed en werkt hij aan binnenstedelijke herstructureringsopgaven.

BUITENMETROPOOL PARKSTAD LIMBURG

**Ralf Hottenträger
en Arjen Stam**

Als acht gemeenten vrijwillig een samenwerking aangaan, dan is er iets aan de hand. Brunssum, Heerlen, Kerkrade, Landgraf, Nuth, Onderbanken, Simpelveld, Voerendaal vormen samen Parkstad Limburg. Als we deze conglomeratie als stad zouden beschouwen, stond deze in de ranking naar aantal inwoners op de vijfde plek. Maar terwijl Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht groeien, kalft Parkstad Limburg af. Het aantal inwoners slinkt sinds 1997 van 275.000 naar 250.000. **Prognose: verdere daling naar 200.000 in 2027. Wat is het toekomstperspectief voor deze regio?**

Parkstad Limburg is dan wel niet de enige regio die krimpt, het is wel de eerste en tot nu toe enige stedelijke krimpregio in het land. Een fenomeen met een ongelukkige timing. Het Rijk heeft vol overtuiging de planologische sturing losgelaten, het idee van een maakbare samenleving geldt al lang als achterhaald en voor ontwerpwerk was er sinds de vastgoedcrisis simpelweg geen markt. En dat alles op een moment waarop aan de randen van ons land steeds meer regio's kampen met dalende aantallen mensen, banen en voorzieningen. Op een moment ook dat ontluikend burgerschap om een inspirerend kader vraagt.

Meer in plaats van minder Wat doet ruimtelijk Nederland in deze omstandigheden aan de krimp? In Limburg behoorlijk veel. Daar hebben ze eerder dan elders gezien dat nu de tijd is om juist méér te doen in plaats van minder - meer planning, meer sturing, meer investeren, meer afstemmen, meer ontwerpen. Aflatende bemoeienis met de ruimtelijke ontwikkeling is een luxe die zij zich, net als andere minder bedeelde regio's en steden in Nederland, gewoonweg niet kunnen permitteren. Daar kan geen moestuin tegenop. Wanneer we ons concentreren op de reële problemen en oplossingsrichtingen, dan wordt duidelijk dat Parkstad Limburg als (inter)nationale proeftuin tot de voorhoede van een omvangrijke omwenteling behoort.

Parkstad Limburg, een real time lab In de meest vergrijzende en meest krimpende stad van het land wordt namelijk nu al volop geëxperimenteerd. Het bestuurlijke huwelijk tussen de

acht gemeenten is een primeur, net als het kleine slagkrachtige uitvoeringsbureau. De afstemming op alle terreinen van de ruimtelijke ontwikkeling is hoopgevend en het organiseren van een IBA een geslaagde coup. Deze Internationale Bauausstellung is een van oorsprong Duits instrument waarin publiek en privaat samen een geplaagde regio vlottrekken - denk aan Emscher Park in het Ruhrgebied. Wat opvalt aan de maatregelen en instrumenten is de combinatie van top-down en bottom-up waarmee de regio zichzelf probeert opnieuw uit te vinden. Een slimme zet, maar experiment Parkstad is ook gewaagd; het gebeurt niet in een veilige, geïsoleerde omgeving maar gewoon in het veld en in real time, op grote schaal. En de looptijd van transities is per definitie lang. Tijdens de verbouwing gaat het leven gewoon door.

Waar is het perspectief? Tegen deze achtergrond steekt het inhoudelijke ontwerp- en strategiewerk nog wat bleekjes af. Jazeker: herstructureren, het reduceren van vierkante meters retail en het versterken van de economie zijn lovenswaardig. Maar wat is het ruimtelijk perspectief van Parkstad Limburg? Een ieder die door de regio rijdt, fietst of loopt kan beamen dat een groot en structurerend ruimtelijk raamwerk ontbreekt en dat ruimtelijke kwaliteit maar in beperkte mate te vinden is. In de vorm van geïsoleerde plekjes in een geroezemoes van bebouwing en groen. Buitenstaanders associëren de regio nog al te vaak met de mijnen, waarvan de laatste in 1975 reeds gesloten is. Of ze hebben simpelweg geen idee wat hen te wachten staat. Zonder ruimtelijke kwaliteit ontbreekt een belangrijke pijler om bewust te kiezen om in Parkstad Limburg te willen wonen, ondernemen, studeren. Investeren in een aantrekkelijke leefomgeving, ook voor jonge gezinnen, is een randvoorwaarde voor een duurzame ontwikkeling. Juist in krimpgebieden. Dit vraagt om een ruimtelijk-functioneel perspectief voor Parkstad Limburg.

Een buitenmetropool De ongecontroleerde brei van stukjes stad en land zonder duidelijke structuur kán namelijk worden omgevormd. De vele kernen, het eigene van elk gebied, de beekdalen en heuvels en de uitgebreide infrastructuur, ze moeten in de toekomst een vanzelfsprekende plek krijgen. Een metropolitaanse regio waarin landschappelijk gewoond, gewerkt en gerecreëerd kan worden. Een buitenmetropool. De kernkwaliteit van Parkstad Limburg ligt namelijk in haar fysieke basis. Het heuvelland als thuishaven van de vijfde stad van Nederland is uniek. Dit landschap gaf altijd al richting aan de urbanisatie van de regio, met de korte periode tussen 1960 en 2010 als uitzondering. In die tijd vervlakte de regio tot een onsamenhangend conglomeraat zonder duidelijke structuur en identiteit. Herstellen van het landschap als drager van alle toekomstige ontwikkelingen is dan ook de fysieke basis voor de buitenmetropool. Landschap niet als overblijfsel uit de geschiedenis maar als doelbewust sturingsinstrument. Met veelbelovende zichtlijnen dwars door het stedelijk landschap en sterke groene verbindingen met het ommeland. De sloopopgave komt als geroepen.

Strategie voor een duurzame toekomst Een drietal strategieën kan de buitenmetropool op weg helpen: herinrichting van de openbare ruimte, een groene verankering en de profilering van deelgebieden. Door het gereedkomen van de Binnen- en de Buitenring kunnen diverse wegen binnen Parkstad worden heringericht ten faveure van ruimtelijke kwaliteit. Door betere verbindingen aan te leggen tussen de kernen en door de kernen nadrukkelijk te verbinden met het landschap ontstaat bovendien een duidelijke structuur. Een die het weer mogelijk maakt je te oriënteren binnen de regio. Een kwaliteit die nu bijna geheel afwezig is. Als daarbij wordt ingezet op een duidelijke profilering van bestaande kernen en deelgebieden, leidt dit tot een zichtbare verscheidenheid in uitstraling en functies. De inzet is simpel: door het concentreren van voorzieningen op de meest logische, geschikte plekken vermindert het overaanbod voor de krimpende bevolking, ontstaat schuifruimte voor grotere beweging in de vastgelopen vastgoedmarkt en stijgt het onderscheidend vermogen van de diverse kernen aanzienlijk. De vrijwillige samenwerking van de acht gemeenten zal het huidige niveau van bestuurlijke afspraken moeten overstijgen door ervoor te zorgen dat ze elkaar werkelijk aanvullen en elkaar nodig hebben. Buitenmetropool Parkstad Limburg functioneert in dit perspectief daadwerkelijk als één metropolitane regio.

Perspectief 2040 We mogen verwachten dat in de vijfde 'stad' van het land straks minder dan 200.000 inwoners leven. Ze hoeven dit niet, zoals nu, min of meer automatisch in een middelgrote stad aan de rand van het land te doen. Ze kunnen zich evengoed thuisvoelen in een aantrekkelijker alternatief: wonend in de buitenmetropool in het hart van een Europese regio, die haar kwaliteit scheidt uit het heuvellandschap,ikbaarbaar tot diep in de kernen, haar sterk vormgegeven infrastructureel netwerk en haar grote diversiteit aan leef- en woonwerelden. Als hieraan met veel consistentie en vaardigheid wordt ontworpen, dan is Parkstad een regio met een opwindend krimperspectief.

Ralf Hottenträger is stedenbouwkundige bij od205sl.

Arjen Stam is planoloog bij od205sl.

Od205sl stelde uit fascinatie voor de regio op eigen initiatief een ontwerpstrategie op voor Parkstad Limburg.

EEN VEELVOUD AAN VITALITEIT

Marije Blok

Op Ruimteverkenning door Nederland leek er bij veel steden en regio's een besef van het belang van vitaliteit, maar bleek er in de praktijk vooral nadruk te liggen op economische groei. Hoe zorgen we ervoor dat stedelijke leefomgevingen hun bewoners niet alleen welvarend, maar ook vitaal houden? Dat welvaart en welzijn met elkaar in balans zijn?

Vitaliteit was de basis van de klassieke stad: leven in de stad was veilig, hygiënisch en economisch aantrekkelijk. Binnen stadsmuren werd men beschermd tegen aanvallen van de vijand en was het makkelijker voorzieningen te delen. Handel vond plaats op goed bereikbare plekken en wie verzekerd wilde zijn van voldoende eten, woonde in de buurt van degene die dit produceerde. Toch bleek het een uitdaging om de stedelingen vitaal te houden. Waar veel mensen bij elkaar leefden, konden infectieziekten zich makkelijk verspreiden. Bekend zijn bijvoorbeeld de cholera-uitbraken halverwege de 19e eeuw, veroorzaakt door besmette waterpompen. De noodzaak voor goede riolering werd evident. Tegenwoordig is ieder huis voorzien van een eigen toilet en badkamer, inclusief aansluiting op de riole-ring. Door verbeterde mobiliteit en conservering is het evenmin nodig dicht bij de boer te wonen die voor het eten op het bord zorgt. Hoewel men niet meer zo van elkaar afhankelijk is als voorheen, woont men nog steeds graag dicht bij elkaar. Steden blijven groeien, het platteland vertoont krimp. De waarborging van vitaliteit blijft een uitdaging: in plaats van met infectie-

ziekten hebben we tegenwoordig te maken met welvaartsziekten. Ongezond voedsel is goedkoop en makkelijk verkrijgbaar en Nederlanders zijn Europees kampioen zitten. Ook stress is een belangrijke welvaartskwaal. In tijden van prestatiedruk krijgen steeds meer mensen, op steeds jongere leeftijd, te maken met een burn-out.

Gezondheid als levensstijl Zo'n 60% van de Nederlanders ziet gezondheid als belangrijkste waarde in het leven, als belangrijk instrument om mee te kunnen doen in de maatschappij. We zien het in de veelheid aan campagnes tegen overgewicht en vóór superfoods of in de opkomst van apps en wearables waarmee we gedurende de hele dag bijhouden of we niet te weinig stappen zetten of teveel koolhydraten eten. Groeiende aandacht is er ook voor de ruimtelijke component. Overheden, onderwijsinstellingen en marktpartijen bundelen hun krachten in onderzoek naar een omgeving die optimaal bij kan dragen aan de gezonde keuze van de burger. Hoe ziet bijvoorbeeld een beweegvriendelijke omgeving eruit? Een die jong en oud uitnodigt te wandelen en te fietsen op een veilige manier?

Een breed begrip Vitaliteit is meer dan alleen gezondheid. Vitaliteit gaat over veerkracht, zowel van het individu als van de gemeenschap. Is men in staat om te gaan met wisselende omstandigheden - zowel economisch als fysiek? Vitaliteit gaat over ontmoeting. Een vitale omgeving faciliteert dat mensen naar elkaar omkijken. Dit draagt bij aan zowel fysieke als sociale gezondheid van haar bewoners. Een vitale omgeving is groen. Groen ontspant, zorgt voor zuurstof en reguleert temperatuur. Een vitale omgeving heeft een gemengd en flexibel programma. Diversiteit aan functies maakt bruisend. Vitaliteit biedt ruimte aan co-creatie. Arjan van Timmeren, hoogleraar environmental technology and design aan de TU Delft, benadrukt het belang van ondersteuning van zowel individuele als collectieve autonomie. Dit is nodig wanneer we participatie bij ruimtelijke planning willen bevorderen. Wanneer burgers en hun bureaus zelf verantwoordelijk zijn, voelen zij zich meer betrokken bij hun straat, wijk of stad. Steeds vaker zien we projecten waarbij buurtbewoners een tuin delen of met elkaar vormgeven.

Vitaliteit is dus een breed begrip, maar hoe is het gesteld met de vitaliteit van steden die we tijdens de Ruimteverkenning bezochten? Laten we kijken naar twee uiteenlopende voorbeelden: Amsterdam en Almelo.

Who Amsterdam? Als een magneet trekt de hoofdstad toeristen, studenten en (young) professionals naar zich toe. Creatieve broedplaatsen schieten als paddenstoelen uit de grond, met de Startup Delta op het Marineterrein als kers op de taart. Alles wordt er aan gedaan om de internationale concurrentiepositie van Amsterdam te versterken. Maar niet iedereen doet mee en de verdeeldheid die ontstaat, is misschien wel de belangrijkste opgave. Duidelijk tekenen zich twee kampen af. Een dat gaat voor groei tegenover een kamp dat op zoek is naar balans. Dit spanningsveld maakt het aanpakken van de opkomende opgaven uitdagend. Denk aan de

sociaalruimtelijke segregatie rond de ring A10 en de massale stroom van toeristen met bijbehorende disneyficatie van het stadshart. Ongecontroleerde groeistruipen dragen zeker niet altijd bij aan de vitaliteit. Want is er nog sociale cohesie en is er oog voor degenen die niet kunnen concurreren aan de top?

In Almelo is altijd wat te doen De slogan, in 1987 geïntroduceerd door cabaretier Herman Finkers, wordt niet geheel zonder sarcasme gebezigd. Niet alle inwoners lijken even trots op Almelo. De stad kampt met sociale en fysieke problemen, zoals hoge werkloosheid en veel leegstand. Van bovenaf zijn er fanatieke ruimtelijke interventies, maar is deze top-downbenadering een oplossing voor de problemen? Of is het wellicht juist dankzij dit ingrijpen dat de benodigde innovatie en vernieuwing niet van de grond komen en laten de Tukkers zich niet zomaar van bovenaf leiden?

Bestuurlijk Twente lijkt daarbij aan een calimerocomplex te lijden. Kijkend naar de Randstad doet het er alles aan de groei aan te jagen – tegen beter weten in? Zijn niet juist de rust en ruimte, de prachtige natuur, de goedmoedigheid en de verbondenheid tussen de Twentenaren onderling de grootste kwaliteiten van deze regio? Wellicht ligt daar de kracht en daarmee potentie voor een vitale regio. Niet om er een te worden, maar te beseffen er al een te zijn.

Het gras bij de burens Van oudsher biedt wonen in de stad zekerheid en bescherming. Ook vandaag nog woont men graag in steden. Dat de bezochte steden vitaliteit belangrijk vinden is terug te zien in de uiteenlopende initiatieven die plekken nog mooier, sprankelender en aantrekkelijker moeten maken om de concurrentie bij te benen. Stilstand is achteruitgang en kansen moeten worden benut. De focus is echter te eenzijdig en van een vitale balans is nog op te weinig plekken sprake. Hoewel gezondheid voor de meeste Nederlanders een belangrijke factor is, ligt de nadruk in de bezochte regio's voornamelijk op economische groei. Goede fietspaden, verleidelijke voetbalveldjes en zorg voor de kwetsbaren lijken het af te leggen tegen prestigeprojecten. Dat is verontrustend. Zeer recent stelde Hugo Backx, directeur GGD GHOR, dat ongezondheid de grootste rem is op economische groei. Een ongezonde leefstijl staat duurzame inzetbaarheid van arbeidskrachten in de weg. Backx is van mening dat iedere euro die in preventie wordt geïnvesteerd, zich terugbetaalt. Het gras bij de burens lijkt altijd groener. Niet voor niets zetten steden in op groei. Economische groei is een belangrijke indicator voor vitaliteit. Wanneer dit echter ten koste gaat van ontmoeting, schone lucht, groen, een goed aanbod van basisvoorzieningen en uiteindelijk gezondheid, zijn stad en samenleving, welvaart en welzijn niet langer in balans.

Marije Blok is oprichter van Blossity, een adviesbureau voor stedelijke vitaliteit.

REGIONALE KWALITEITEN ALS STARTPUNT VOOR DUURZAME PLANVORMING

Lisan Wieringa

Duurzaamheid wint fors aan prioriteit in ruimtelijke planning. Veel regio's in Nederland geven duurzaamheid dan ook een grote rol in de langetermijnambities van hun ruimtelijk beleid. Zo ook de regio's die centraal stonden tijdens de Ruimteverkenning. Hoe kan een regio zich echt duurzaam ontwikkelen, en hoe kan ze daarbij haar eigen specifieke kwaliteiten benutten?

De regio's Parkstad en Eindhoven ambiëren energieneutraal te worden. Amsterdam wil een smart city zijn en Groningen 'de duurzaamste stad van Nederland'. Ook de Regio Twente heeft ambitieuze doelstellingen op het gebied van bouw, energie en mobiliteit geformuleerd in de Twentse Duurzaamheidsagenda. De ambities in de bezochte regio's zijn dus hoog, waarbij zowel groei als krimp stimulanzen blijken om verduurzaming na te streven. Duurzaamheid betekent meer dan een zonnepaneel op het dak. Het gaat in de kern om een evenwicht tussen sociale kwaliteit, economische kwaliteit en milieukwaliteit: de welbekende Triple P. Bij al deze aspecten is het van belang om in te spelen op specifieke opgaven in de regio, en daarbij gebruik te maken van bestaande lokale kwaliteiten. Hoe zagen we dit terug tijdens de ruimteverkenningen, en welke lessen zijn hieruit te leren?

Speel in op sociale structuren Duurzaamheid betekent onder meer een aantrekkelijke leefomgeving en een sterke sociale cohesie. In de regio Parkstad vormde de florerende mijnindustrie tot de jaren '70 het centrum van het alledaagse sociale leven. De mijnbouw faciliteerde gezelschaps- en sportverenigingen en diverse activiteiten voor werknemers en hun familieleden, waardoor een hechte gemeenschap ontstond. Goede sociale omstandigheden gingen hier gepaard met lokale economische groei. Nadat de mijnen werden gesloten, vielen veel sociale activiteiten weg en nam de werkgelegenheid af. Hierop plaatste de Rijksoverheid organisaties als het CBS en ABP in de regio, om de lokale werkgelegenheid een boost te geven. Deze organisaties hadden echter weinig sociale binding met de regio en sloten slecht aan bij de lokale beroepsbevolking. De gecreëerde banen werden daarom veelal ingevuld door mensen van buiten Parkstad. Er ontstond een scheiding tussen 'locals' en 'import', terwijl de werkloosheid niet werd teruggedrongen. Doordat geen gebruik werd gemaakt van bestaande sociale structuren, werd geen duurzame oplossing gevonden voor de opgaven waar de regio voor stond.

Benut bestaande kwaliteiten om de milieu-impact te verlagen

Startupfabriek B.Amsterdam, het voormalige CBS-gebouw in Heerlen, het NRE-terrein in Eindhoven, Luchthaven Twente, het Open Lab Ebbinge in Groningen: in alle regio's kwamen we hergebruik tegen van gebouwen en terreinen die hun oorspronkelijke functie hebben verloren. De ruimte die ontstaat door leegstand, en de specifieke kwaliteiten die deze plekken bezitten, worden bij deze initiatieven zo veel mogelijk benut. Door flexibel in te spelen op vraag en aanbod krijgen deze locaties weer een functie en neemt de noodzaak van nieuwbouw af. In Parkstad is een initiatief bezocht dat nog explicieter heeft ingespeeld op lokale kwaliteiten. Mijnwater B.V. maakt voor de koeling van woningen en kantoren gebruik van het water uit de voormalige steenkolenmijnen. Het project wordt steeds verder opgeschaald. Door de kansen te benutten die het mijnlandschap biedt, gaat het verleden van de mijnstreek hier naadloos over in de toekomst. Ook op andere locaties kunnen dergelijke verbindingen worden gelegd. Waar mijnwater in de regio Parkstad een geschikte warmtebron voor woningen blijkt te zijn, zal zeewater benut kunnen worden op een locatie aan de kust. Inventariseer de kenmerken van een plek en onderzoek hoe deze op een creatieve wijze ingezet kunnen worden voor een duurzame planvorming.

Weeg investeringen af De wisselwerking tussen geld en duurzaamheid is erg complex. Enerzijds blijven investeringen vaak uit omdat duurzame oplossingen op de korte termijn duurder zijn of omdat dit de verwachting is. Anderzijds wordt duurzaamheid steeds vaker in verband gebracht met kostenbesparingen op de lange termijn, kansen voor extra werkgelegenheid en economische groei. En dat roept een lastig vraagstuk op, met name voor (krimp)regio's waar financiering van projecten onder druk staat. Kies voor grootschalige projecten met hoge kosten, of lijmen bij de

meest nijpende situaties? Ook hier blijkt weer hoe belangrijk het is om de eigenschappen van specifieke regio's of projecten onder de loep te nemen. Bij het toepassen van energiebesparende maatregelen in woningen is het vaak kostenefficiënter om in één keer te investeren in isolatiemateriaal, zonnepanelen en een nieuwe HR-combiketel. Maar soms is een iteratieve wijze van investeren passender. Zoals bij het opknappen van een groot leegstaand pand door particulieren, waarbij de huuropbrengst van de eerste zalen die zijn opgeknapt wordt geïnvesteerd in de afronding van het project. Evenwel dient een regio, als zij een beroep wil doen op lokale investeerders uit het bedrijfsleven, financieringsmodellen te ontwikkelen die bij de doelgroep passen. Zijn er veel kleine ondernemers actief in de regio, dan kan het verbinden van deze ondernemers helpen bij het genereren van voldoende draagkracht.

Regionaal, maar ook integraal Naast het benutten van lokale kwaliteiten, is het cruciaal om vanaf het begin van een initiatief, of het nou gaat om een kleine planontwikkeling of regionale beleidsvisie, integraal te kijken naar alle aspecten van duurzaamheid. Door het miskennen van tenminste één element van de Triple P – zoals de gevolgen voor de omgeving, de kwaliteiten van de regio voor milieuverbeteringen of een sluitende business case – wordt vaak een levensvatbare planvorming belemmerd. Als te veel wordt ingezet op één element, gaat dit op langere termijn vaak ten koste van hetzelfde aspect. Een typerend voorbeeld hiervan is misschien wel de gaswinning in Groningen, waar veel geld is verdiend met extensieve gaswinning. Deze gaswinning gaat gepaard met negatieve gevolgen voor de leefomgeving en veiligheid van de bewoners. De gaswinning heeft eveneens veel negatieve financiële consequenties – zoals de impact op landbouw door verhoogde grondwaterstand, aanpassingen aan gebouwen en het abrupt moetten verlagen van de gasproductie. Deze kosten waren beduidend lager geweest wanneer vanaf de aanvang van de gaswinning integraal was gekeken naar de gevolgen, en er sterker was ingespeeld op de lokale situatie en sociale structuren.

Duurzaam en onderscheidend De bezochte regio's hebben zoals gesteld hoge ambities op het gebied van duurzaamheid. Om deze te realiseren, is het raadzaam om slim in te spelen op lokale opgaven en gebruik te maken van aanwezige kwaliteiten. Benut de specifieke eigenschappen van de bestaande omgeving voor duurzame toepassingen. Zoek naar financieringsvormen die aansluiten bij de mogelijkheden van bewoners en bedrijven. Bouw voort op lokale kracht en ondernemingszin, en versterk netwerken tussen betrokken partijen. Gebruikmaken van de eigenheid van een regio leidt tot oplossingen die niet alleen duurzaam zijn, maar ook bijdragen aan het onderscheidende karakter van die regio.

VAN SMART CITY NAAR WISE CITY

Anne van Strien
en Johan Kuipers

De wereld, de stad, de buurt; plekken zijn in transitie. In Eindhoven zijn de kiemen van de duurzame stad al zichtbaar. De stad bezit de potentie om uit te groeien tot een Wise City, waarin synergie bestaat tussen sociale, ecologische, economische en technologische domeinen. Om verbindingen tussen technologische en sociale innovatie te laten ontstaan.

In de loop der jaren heeft Eindhoven zich ontwikkeld tot een Smart City, waarin het toepassen van technologische innovatie centraal staat. Dit proces kent zijn oorsprong in de aanwezigheid van Philips en gerelateerde bedrijvigheid. Tegenwoordig staat Eindhoven wereldwijd nog steeds op de kaart als een van de slimste regio's ter wereld. Op plekken als de campus van de TU Eindhoven en de High Tech Campus is men dagelijks bezig met het ontwikkelen van smart technologies en innovaties.

Deze twee locaties zijn echter letterlijk kleine ecosystemen die geen verbinding met de rest van de stad hebben. Wonen, werken, eten en ontspannen met gelijkgestemden op een eigen campus. Tegelijkertijd ontwikkelt zich een netwerk van sociale, duurzame, culturele en kunstzinnige ondernemingen en initiatieven. Dit netwerk is geworteld in de samenleving van Eindhoven. Deze stroming organiseert evenementen en initiatieven die inwoners samenbrengen. Het verbinden van de verschillende vormen van innovatie in Eindhoven lijkt een wijze strategie te zijn. Een economische structuur gebaseerd op één of twee sectoren is kwetsbaar. Daar is Eindhoven zelf het levende bewijs van. Techniek en IT zijn van oudsher diep geworteld in het DNA van de stad. Het doorontwikkelen en verbreden van deze sectoren is het handelen vanuit de kracht van de regio. De opgave voor Eindhoven is om deze twee letterlijk losstaande werelden met elkaar te verbinden. De mogelijkheden van innovaties in IT en techniek verbinden met de sociale uitdagingen. In deze potentiële verbinding zit een enorme kracht.

Gebiedsontwikkeling door social design Eindhoven staat ook voor een ontwikkelingsopgave, zoals op de oude Phillipsterreinen Strijp-S en Strijp-T. Een nieuwe functionele invulling

was nodig maar kwam dankzij de nieuwe economische realiteit (lees: crisis) moeilijk van de grond. De trage (her)ontwikkeling van Strijp-S en Strijp-T vraagt om een nieuwe manier van ontwikkelen. Dit geldt ook voor andere, kleinere gebieden in de stad. Tijdelijkheid fungeert hier, in de breedste zin van het woord, als aanjager voor gebiedsontwikkeling. Het biedt kansen om in een gebied een inhoudelijk programma te ontwikkelen voordat er fysieke ingrepen plaatsvinden. Het ontwikkelen en ontwerpen van een inhoudelijk programma is social design. De inhoud kenmerkt zich niet door één bepaalde sector maar juist door de veelheid aan verbindingen met en tussen sectoren. Het gebied krijgt steeds meer bewoners, gebruikers, eigenaren, huurders en recreanten. Waar tijdelijkheid in eerste instantie een instrument was voor ontwikkeling krijgen steeds meer tijdelijke initiatieven een vaster karakter. Met name sociale, duurzame, culture en kunstzinnige ondernemingen en initiatieven ontkiemen goed in deze tijdelijkheid en weten succesvolle en soms verrassende verbindingen met elkaar aan te gaan.

Eindhoven als Wise City Om langzaam maar zeker de potentie van Eindhoven als Wise City te ontdekken voor zowel korte als lange termijn is een frisse kijk nodig. Design thinking en social design zijn mogelijkheden voor een nieuwe kijk op stadmaken. Design thinkers kijken naar verbanden tussen mens en omgeving. Social designers geven vorm aan mogelijkheden voor het laten ontstaan van deze nieuwe verbanden tussen mensen en tussen mensen en hun omgeving. Betrokkenheid in de stad is de focus zodat op lokaal niveau verbinding met bewoners wordt gezocht bij maatschappelijke en stedelijke ontwikkelingen.

De kiemen van de Wise City zijn klein, maar zeker al zichtbaar. De vele nieuwe initiatieven die vanuit deze visie gedreven worden, ontstaan op lokale transitieplekken. Zij bieden een vruchtbare voedingsbodem voor experimenten met nieuwe vormen van duurzaam samenleven, werken en ontspannen.

Social design hubs als NulZes en Corner Spot zijn voorbeelden van collectieven van krachtige jonge ontwerpers die door te doen, denken over de toekomst. Deze broeinesten bevinden zich bijvoorbeeld op het NRE-terrein en in de wijk Doornakkers, beide plekken in transitie. Zo was het NRE-terrein een vervuild industrieterrein waar nu actief naar nieuwe woon-, werken ontspanningsvormen wordt gezocht. De wijk Doornakkers is een plek waar met bewoners initiatieven worden gestart die de wijk van binnenuit kunnen versterken. Door de impuls die mensen zelf aan de plek geven door de experimenten die zij doen, ontstaat er op lokale schaal nieuwe energie en dynamiek. Zij vormen de vliegwheels van duurzame maatschappelijke en stedelijke ontwikkelingen.

Veerkrachtig ecosysteem Om deze transitie naar een Wise City op gang te brengen en te stimuleren zijn nieuwe verbindingen nodig tussen overheden, ontwerpers, gebruikers en bewoners. Maar ook met ondernemers, investeerders en onderwijsinstellingen. Hier ligt een rol voor ruimtemakers en ruimteveranderaars. De opgave van Eindhoven is het benutten van de kracht van social design, en deze inzetten als strategie. Verbindingen tussen het sociale en technologische design versterken de transitie naar de Wise City: een duurzaam ecosysteem met ruimte voor de menselijke maat. In dit nieuwe veerkrachtige ecosysteem doet iedere inwoner mee. Zo creëert Eindhoven als Wise City ruimte voor discussie over de essentiële waarden voor een duurzame stad en wat deze waarden kunnen betekenen voor haar inwoners.

Anne van Strien is social designer en transitiedenker met een focus op stedelijke transitie.

Johan Kuipers is adviseur ruimtelijk-economische ontwikkeling bij BMC, een advies- en detachingsbureau in de publieke sector.

KRIMPENDE FINANCIËN, GROEIENDE INITIATIEVEN

Lex Bruggink en
Jasper Beekmans

De Ruimteverkenningen hebben laten zien dat financiering van ruimtelijke ontwikkelingen niet in alle regio's even makkelijk is. In snel groeiende steden als Amsterdam lijken de ontwikkelingen haast weer als vanzelf te gaan. In regio's die krimpen of stagneren is het een grotere uitdaging om ruimtelijke opgaven op gang te krijgen. In de regio's waar groei plaatsvindt is de vraag 'wat gaan we doen?', in krimpende regio's is de vraag 'hoe gaan we het doen?'. Bijvoorbeeld door meer ruimte te geven aan particuliere initiatieven.

Waar in gebieden met groei nog geld kan worden verdiend, is dat in krimpgebieden voor veel ontwikkelingen niet meer aan de orde. Hoe rendement kan worden behaald in groeigebieden is de afgelopen decennia wel duidelijk geworden, maar hoe om te gaan met de financiële uitdagingen in krimpende of stagnerende gebieden is een ingewikkelder vraagstuk. Niet alleen de bevolking krimpt, de financiële ruimte krimpt mee. Parkstad Limburg is een voorbeeld van een stedelijke regio die al langere tijd te maken heeft met een krimpende bevolking. Er zijn grote ruimtelijke en sociale opgaven, die voor een belangrijk deel nog altijd terug te voeren zijn op het teloorgaan van de mijnindustrie. De ingezette krimp brengt aanvullende opgaven met zich mee: voorzieningen die verdwijnen, inkomsten die dalen,

vastgoedwaardes die onderuit gaan, leegstaande woningen die gesloopt moeten worden. Financieel rendement op ruimtelijke ontwikkelingen is nauwelijks haalbaar. De financiële bronnen van overheden en woningcorporaties raken hierdoor op termijn uitgeput. Hoe kun je urgente opgaven oppakken en ontwikkeling op gang brengen in gebieden waar financiën zo onder druk staan?

Andere vormen van rendement Wat de financiële crisis deed voor Nederland als geheel, lijkt in krimpgebieden al langer aan de gang: de omstandigheden leiden tot meer aandacht voor andere vormen van rendement. Het financiële rendement dat door middel van grondexploitaties inzichtelijk kan worden gemaakt, is niet meer de enige vorm van rendement die ertoe doet. Maatschappelijk rendement wordt steeds belangrijker. Dit nieuwe rendementsdenken is echter voor veel gemeenten een uitdaging en het instrumentarium daarvoor nog moeilijk toepasbaar: maatschappelijk rendement laat zich lastig vertalen in een grondexploitatie. In regio's die groei vertonen biedt planeconomie nog bruikbare instrumenten, maar in krimpgebieden zijn andere instrumenten nodig.

Opschalen van particuliere initiatieven De Ruimteverkenningen lieten zien dat in krimpgebieden veel particuliere initiatieven zijn, die deze maatschappelijke waarden proberen te realiseren. Het creëren van ruimte voor deze nieuwe initiatiefnemers, en proberen deze te verbinden aan de grotere opgaven, biedt goede kansen voor ontwikkeling. In Parkstad zagen we in de praktijk hoe de verbinding tussen (particuliere) initiatiefnemers en grotere opgaven vorm zou kunnen krijgen. Met het opzetten van een Internationale Bau Ausstellung (IBA) beoogt Parkstad een laboratorium te realiseren voor de regio, die kan fungeren als aanjager en verbinder van initiatieven. Al onderzoekend wil het zo meerwaarde creëren door nieuwe ideeën te testen op het gebied van bijvoorbeeld energie, duurzaamheid en adaptiviteit, gebruikmakend van de specifieke kwaliteiten van de regio.

NADRUKKELIJK RUIMTE GEVEN AAN
NIEUWE INITIATIEFNEMERS BIJ HET
OPPAKKEN VAN GROTE OPGAVEN IS
OOK VOOR ANDERE KRIMPREGIO'S EEN
INTERESSANTE STRATEGIE.

Het resultaat is daadwerkelijk fysieke verandering en versterking van de identiteit van de regio Parkstad. IBA tracht op deze wijze (particuliere) investeringen op gang te brengen in een gebied waar financiën onder druk staan, en kan deze mogelijk opschalen, zodat grote opgaven toch opgepakt kunnen worden. Nadrukkelijk ruimte geven aan nieuwe initiatiefnemers bij het oppakken van grote opgaven is ook voor andere krimpregio's een interessante strategie.

Flexibel, maar duidelijk Ruimte geven aan particuliere initiatieven zorgt ervoor dat ook een andere werkwijze nodig is, die veel meer flexibiliteit biedt. De horizon van particulieren is een andere dan die van grote investeerders, en door het grotere aantal partijen is er sprake van veel uiteenlopende behoeftes. Het blijken in de praktijk vaak gemeenten die deze initiatieven faciliteren. Dit brengt extra kosten met zich mee. Denk aan het aanpassen van bestemmingsplannen, extra plankosten, en het uitstellen van grondopbrengsten. Door omgang te vinden met de financiële randvoorwaarden van flexibele ontwikkeling, en te zoeken naar nieuwe vormen van financiering en/of een andere spreiding van kosten en baten over de tijd, kan de maatschappelijk meerwaarde van deze initiatieven optimaal worden benut. Het is echter ook van belang om niet ad hoc te werk te gaan, en te voorkomen dat in een later stadium tijdelijke gebruikers en grondeigenaren tegenover elkaar komen te staan. Dit vraagt om het maken van goede afspraken, al dan niet met financiële consequenties, maar ook om een overheid die ver vooruit denkt.

Ondersteuning van initiatieven Initiatieven van bewoners zijn er weliswaar genoeg, maar het ontbreken van financiële mogelijkheden bij zowel initiatiefnemers als gemeenten, is vaak een belemmering bij de continuering van initiatieven. Gemeenten en initiatiefnemers spreken bovendien vaak elkaars taal niet. Veel initiatiefnemers hebben bijvoorbeeld weinig kennis over de exacte kosten en werking van ruimtelijke procedures. Gemeenten vinden het daarentegen weer lastig om de initiatiefnemers in te passen in de bestaande regels en procedures. De ontbrekende financiële kennis bij initiatiefnemers en belanghebbenden of het vinden van de juiste en meest effectieve inzet van financiële middelen bij zowel publieke als private partijen, zijn uitdagingen die veel invloed kunnen hebben op de totstandkoming van een ruimtelijke ontwikkeling. Initiatiefnemers zullen in de verkenningsfase niet snel een financieel adviseur inhuren. Daarvoor hebben ze vaak geen middelen, of vinden ze het niet bij hun verantwoordelijkheden passen. De sleutel ligt daarom bij de lokale overheden. Bij een faciliterende overheid hoort ook het beschikbaar stellen van intern aanwezige kennis aan de samenleving, bijvoorbeeld door het bieden van financiële ondersteuning en begeleiding aan nieuwe initiatiefnemers.

Op zoek naar de grenzen In regio's waar de financiële randvoorwaarden goed zijn en sprake is van economische en sterke demografische groei lijken ruimtelijke ontwikkelingen haast als vanouds te gaan. In andere regio's zijn, mede door krimp, de financiële randvoorwaarden minder gunstig. Overheden zullen in deze regio's zelf meer op zoek moeten gaan naar de grenzen van hun mogelijkheden. Niet door onverantwoorde investeringen aan te gaan, maar door de eigen werkwijze zoveel mogelijk aan te laten sluiten op de behoeften van de samenleving. Door nieuwe financiële randvoorwaarden te scheppen, waardoor investeringen toch van de grond kunnen komen. En door aansluiting te vinden bij de specifieke opgaven en behoeften van de regio. Tegelijkertijd moet er voor worden gewaakt dat niet alle regio's en niet alle groepen evenredig in staat zijn initiatieven te ontplooiën. Niet iedereen zal mee kunnen in deze ontwikkeling, en het blijft een taak van overheden om deze groepen niet uit het oog te verliezen. Duidelijk is in ieder geval dat, in een land waar de verschillen tussen regio's toenemen, regiospecifieke opgaven vragen om regiospecifieke ontwikkeling.

Jasper Beekmans is adviseur gebiedsontwikkeling en planeconomie bij PAS bv. Daarnaast promoveert hij op een onderzoek naar veroudering van bedrijventerreinen aan de Radboud Universiteit Nijmegen.

Lex Bruggink is adviseur bij PAS bv.

SAMENWERKEN AAN ONS COLLECTIEVE LANDSCHAP

Arjen Stam

De centrale overheidsregie op de ruimtelijke ordening van ons land is verworden tot beleid op hoofdlijnen en steeds vaker zijn het bottom-up initiatieven die kleur geven aan onze steden en ons landschap. De overheid onderkent deze kracht, moedigt haar aan en zoekt binnen de 'participatiesamenleving' naar haar eigen rol die past bij deze ontwikkeling: één van minder regie en meer ruimte. Nederland lijkt daarmee meer en meer op zijn Europese burens. Maar is er nog voldoende zicht op de grote opgaven?

Tijdens de ruimteverkenning zagen we het in alle windstreken: van het Twentse boerenervenconcept van Harald Droste tot het Eindhovense NRE-terrein, van B.Amsterdam tot het Groningse Hotel de Marne; Nederland bruist van het ondernemerschap. Die nieuwe ruimtemakers - soms met een ruimtelijke of beleidsmatige achtergrond, soms initiatiefrijke burgers - die met hun initiatieven ontwikkeling op gang brengen, pakken vaak vanuit een maatschappelijke drive projecten op. Aanjagen, verbindingen leggen en enthousiasmeren zijn daarbij hun sleutelwoor-

den. Ze werken vaak met succes aan ogenschijnlijk onwaarschijnlijke coalities en krijgen partijen in hun denken mee. Staan de stad- en landmakers voor de zichtbare overwinning op honderd jaar centrale aansturing van de Ruimtelijke Ordening?

Ad-hocplanologie Het vreemde is: eigenlijk lijkt deze kentering iedereen een beetje te overkomen; van een bewuste en geplande omschakeling is geen sprake. Het gevaar is dan ook aanwezig dat ad-hoc wordt gereageerd en geacteerd, hetzij door gemeenten, hetzij door initiatiefnemers. Dat nieuwe activiteiten worden ontplooid en gesteund zonder visie op het grotere geheel. Als dit ad-hocbeleid onze ruimtelijke ordening blijvend zou bepalen, dreigt het gevaar van los zand. Van kleinschalige projecten die enkel opzichzelfstaand functioneren. De nieuwe ruimtemakers onderkennen dit gevaar vanuit hun brede, vaak beleidsmatige achtergrond veelal goed. Maar mede doordat verbinding ontbreekt met kennis die aanwezig is bij bijvoorbeeld overheden of grotere ontwerp bureaus, ontstijgen veel projecten het postzegelniveau niet. Daarbij dienen ook de ruimtemakers als vanzelfsprekend niet alle mogelijke belangen, en zijn zij niet evenredig verdeeld over de regio's in een land dat zich steeds meer op verschillende snelheden beweegt. Tegelijkertijd laat ook de verleggen geworden overheid onder het mom van 'loslaten' grote opgaven liggen. Zo wordt aan twee kanten - bij overheid en bij bottom-uppers - vaak zonder overkoepelende visie gewerkt en dreigen belangrijke vraagstukken niet of onvoldoende beantwoord te blijven. De vraag die ons als ruimtelijke ordenaars bezig zou moeten houden is: waar blijft dan het gemeenschappelijke verhaal? Gooien we een eeuw (of meer) collectief werken aan een mooier en beter Nederland niet al te makkelijk overboord?

Ondernemen met visie De strekking moge duidelijk zijn: ik pleit voor (opnieuw) een ruimtelijke visievorming. Voor het benoemen en oppakken van urgente opgaven door de overheid, en voor het leggen van verbindingen tussen die opgaven en de ruimtemakers die het landschap kleuren. Maar meer dan dat: het is ook aan de ruimtelijk professional - de planooloog, de ontwerper, de stedenbouwkundige - om in die lacune te springen. Als we op basis van onze ervaringen bij de Ruimteverkenning ergens een voorbeeld aan kunnen nemen, is het aan dat eerder genoemde ondernemerschap. Door niet te klagen over de lelijkheid van ons landschap, beperkende regeltjes of afwezige opdrachtgevers, maar door zelf te initiëren en de touwtjes in handen te nemen. Dat is waar de toekomstopgave voor ruimtelijk professionals ligt: in het oppakken van een rol als visionaire, verhalen vertellende, kundig ontwerpende stad- en landmakers. In het schetsen en verbeelden van kansen voor een gebied; gevraagd en ongegevraagd. In het oppakken van opgaven waar ze dreigen te blijven liggen. In het leggen van verbindingen tussen top en bottom, vanuit een onafhankelijke positie. En in het enthousiasmeren van beide werelden, op basis van een herkenbaar, gebiedseigen, vakkundig verhaal.

TOEKOMSTOPGAVE VOOR RUIMTELIJK PROFESSIONALS LIGT IN HET OPPAKKEN VAN EEN ROL ALS VISIONAIRE, VERHALEN VERTELLENDE, KUNDIG ONTWERPENDE STAD- EN LANDMAKERS.

Op het lijf geschreven Vooral dat ongevraagde initiatief is natuurlijk een spannende stap. Voor een beroepsgroep die toch met name gewend is te werken op basis van concrete vragen of in de vorm van meer algemeen, conceptueel onderzoek, is het zelf tot uitvoer brengen van een eigen concrete visie op een gebied een hele uitdaging. Toch is het juist deze regierol die de ruimtelijk professional als geen ander past. Een goede ruimtelijk professional zou namelijk de kwaliteiten moeten hebben om door de schalen heen te denken, een toekomstperspectief beeldend te maken en vanuit een onafhankelijke positie oog te houden voor waardecreatie voor een specifiek gebied én de positie van dit gebied in het grotere geheel. Als een spin in het web, die verbindingen kan leggen tussen partijen en de verschillende 'talen' spreekt.

Een nieuw evenwicht Laten we erkennen dat Nederland meer dan ooit een land van verschillende snelheden is. Een land waar een diversiteit aan opgaven ligt te wachten en waarin zowel overheid als ruimtemakers zoeken naar nieuwe wegen. Het volledig loslaten van overheidsregie is daarbij zeker niet de weg, het laten weglekken van over lange tijd opgebouwde kennis evenmin. Zowel honderd jaar centrale aansturing als onze verse doe-het-zelftraditie hebben hun waarde bewezen; het gaat om het vinden van een nieuw evenwicht. We kunnen er als ruimtelijke professionals voor kiezen om enkel mee te reizen bij die zoektocht en te zien waar dat ons brengt. Maar we kunnen ook zelf op zoek naar nieuwe bestemmingen, zelf nieuwe wegen inslaan, zelf het tempo opvoeren waar het dreigt te vertragen. Ondernemerschap dus, maar vanuit een visie op ons collectieve landschap.

Arjen Stam is planoloog bij od205sl. Met het bureau stapte hij in het ondernemersavontuur door zelf een gebiedsontwikkeling te initiëren in het Zeeuwse Hoedekenskerke, vanuit de drive om waarde te creëren in een krimpregio.

GASTCOLUMN: GROEIONTHARING

Vincent Kompier

“Creatieve bedrijfsruimte te huur! Start hier uw nieuwe bedrijf!” stond er met grote letters dwars op de ruiten van een nieuwbouwpand aan de Piet Heinkade geplakt. De kade langs het IJ, waar sinds de jaren negentig van de vorige eeuw havenloodsen en rails plaats hebben gemaakt voor woningen, kantoren en bedrijven. Dat klinkt als een standaard nieuwbouwprogramma. Toch is er geprobeerd aan het IJ te voldoen aan de eisen die aan een aantrekkelijke, gemengde stad worden gesteld. Verdichting, meer woningen en bedrijven op minder vierkante meters. Bestaand erfgoed waar mogelijk behouden. Koppelen van gebieden door middel van nieuwe verbindingen, zoals de Javabrug die de Piet Heinkade met Javaeiland verbindt. Menging van functies, zowel commerciële als culturele. En zo kwam een debatpakhuis, in een met veel moeite bewaard stuk erfgoed. Kwamen er restaurants zoals dat van wilde Britse jonge sterkok Jamie Oliver. En kwam er een bankgebouw dat er uitzag als een gebouw dat een bank zou bouwen: bank Labouchere, later Dexia, later affaire. Inmiddels verdwenen. Er is een muziekgebouw met jazzcafé gekomen. Een oud havengebouw werd opgefrist en verclubt. Al dat alles op iets meer dan een kilometer stuk stad. En toch leeft het er niet. Hoe komt dat nou? De stad is toch zo in trek? Iedereén wil toch naar de stad?

Amsterdam groeit. Gebouwen schieten er als paddenstoelen uit de grond. Hijskranen zijn er niet aan te slepen. Maar wat voor Amsterdam geldt, geldt niet voor de rest van het land. Amsterdam schiet er letterlijk en figuurlijk bovenuit. De rest van Nederland komt niet meer automatisch mee in het kielzog van het sterk opborrelende Amsterdam. Vroeger was dat wel zo. Er zijn tijden geweest dat achtergebleven gebieden van Nederland financieel geïnjecteerd werden. Desnoods werden er hele (overheids-)bedrijven verplaatst naar die gebieden om zo de welvaart over het hele land gelijk te verspreiden. Als een gladde egale suikerlaag op een cake. Mensen die er voor doorgeleerd hebben, vinden dat Amsterdam moet verdubbelen. Met een beetje creatief meerekenen van direct aangrenzende buurge-

meenten als Badhoevedorp, Amstelveen en Diemen, komt Amsterdam nu op circa een miljoen inwoners. Maar er moet nog een miljoen bij. Alleen op die manier kan de stad meedoen in de premier league van de groten der aarde, is het idee. Zo niet, dan glijdt niet alleen Amsterdam, maar heel Nederland af op de wereldranglijst, is de vrees.

De gemeente heeft het in de Structuurvisie over “ruimtelijk faciliteren van een sterke economie en van een duurzame stad”. Dat wil ze doen door meer mensen in de stad te laten wonen en tegelijkertijd het leefklimaat te verbeteren. Er wordt ingezet op sterktes van bestaande gebieden. Over de zwaktes heeft ze het niet. Welke definitie van groei wordt er eigenlijk gehanteerd? Wat is er gebleven van het aloude begrippentweeling welzijn en welvaart? Worden hier niet wat dingen door elkaar gehaald? Waar komt toch die angst vandaan niet mee te tellen met de groten der aarde – is het de angst een bepaald welvaartsniveau te moeten gaan bijstellen als groei uitblijft?

Die groeiambities van Amsterdam doen denken aan het begrip winstverdubbelaar. Een dergelijke term was in de wilde jaren negentig, de jaren van Paars, de jaren van overvloed, veel te lezen. Je was wel gek als je niet een woning kocht in Amsterdam. Tegen de tijd dat de inkt onder het contract was opgedroogd, droop de overwaarde alweer van de gevel. Sparen deed je bij spannende banken in IJsland die gegarandeerd beloofden dat de rente schier oneindig was en je winst verdubbelde. En iedereen deed het. Bijna niemand waarschuwde, of trok de winstverdubbelaar in twijfel. Euforie verblindde de geest, want alles was oké, we werden rijker en rijker en ook nog eens succesvoller. Tot de crisis. Nu die weer over is beginnen de groeiambities weer te gloeien. En wordt menig kritische noot daarover afgedaan als onverstandig, omdat anders de boot gemist wordt. Of omdat anderen er met het geld, de roem en de buit vandoor gaan. Er spreekt die typisch Nederlandse angst uit om achtergesteld en vergeten te worden.

De wereldwijde trend dat steden groeien en het platteland leegloopt valt niet te ontkennen. De aantallen spreken voor zich. Maar groei op zichzelf zegt nog weinig. En zeker niet over de kwaliteit die groei met zich mee zou kunnen brengen. Nu wordt er vooral defensief geredeneerd: groei is per definitie goed, anders wordt de boot gemist. De werkelijkheid laat zien dat de kwantitatieve groei altijd de neiging heeft kwalitatieve groei te overschaduwden. De vorm en het getal nemen het programma en de mogelijke kwaliteitsverbetering over. Daar leed de Piet Heinkade uiteindelijk ook onder. Veel bruine baksteen moest het weggeveegde havenkarakter bezoekers en gebruikers nostalgische gevoelens doen oproepen. Inmiddels is de bedrijfsruimte aan de Piet Heinkade verhuurd. "Delete" staat er in grote plakletters op de ramen. Het is een winkel die overvallende onesthetische beharing professioneel en deskundig verwijderd.

Vincent Kompier is onderzoeker, publicist en was gids van de ruimteverkenner door Amsterdam.

LAND VAN VERSCHILLENDE SNELHEDEN

Op reis door Nederland zagen we de schoonheid van verschillen. Het coulisselandschap van Twente, de leegte van het Groningse land. De Limburgse heuvels, de Waddenzee. Een diversiteit aan landschappen op een klein oppervlak. Die diversiteit kenmerkt ook het stedelijke landschap. Nederland is een mozaïek van kleine en (middel)grote steden, die zich tot elkaar proberen te verhouden. Het zijn die verschillen die gevierd worden. Elke stad, elk dorp probeert zich te onderscheiden van de ander. En tegelijk herbergt datzelfde streven, paradoxaal genoeg, het gevaar van eenvormigheid. Zijn de Nederlandse steden in hun drang onderscheidend te zijn meer of minder op elkaar gaan lijken? Zo kon het gebeuren dat we in Parkstad het mijnverleden nauwelijks nog herkenden, en in Almelo het textielverleden onder het tapijt geschoven leek. Winkelcentra en kantoren waren verrezen waar eens mijnschachten en fabrieken stonden. Ze stonden veelal leeg, die winkels. Want achter de stenen nemen de verschillen toe. Tussen regio's, maar ook binnen regio's. Nederland is niet alleen een mozaïek van landschappen geworden, maar ook van snelheden. De groei van de stad Groningen naast de krimp van het ommeland. De stagnatie van Twente tegenover de aanwas van Eindhoven. De metropool Amsterdam, die zich op een eigen, internationaal toneel beweegt. Die toenemende verschillen manifesteren zich niet alleen in demografische cijfers, maar vertalen zich ook naar maatschappelijke en economische kansen en politieke voorkeuren. Naar protest en ontevredenheid. Is Amsterdam straks nog van iedereen, is Oost-Groningen nog van iemand?

De Nederlandse ruimtelijke ordening, God hebbe haar ziel, werd sterk gekleurd door egalitarisme. Niet inzetten op die ene metropool, maar spreiding. Banen, woningen, voorzieningen, ze werden waar mogelijk over het land verdeeld. De verschillen werden er niet mee opgeheven, maar wel genivelleerd. Ook in middelen en daarmee investeringen werd er verdeeld. Het stoepje in Heerlerheide mocht niet slechter zijn dan het stoepje in Amsterdam Oud-Zuid. De toenemende ruimtelijke segregatie vraagt echter om hernieuwde politieke uitspraken, en om een sterk nationaal kader van het Rijk. Maar het vraagt ook om ruimte voor lokale oplossingen. Om maatwerk voor snelle gebieden en het traagland. Om meer ruimte voor regio's om te kunnen excelleren. Of dat nu op hoge of lage snelheid is, hightech concurrerend of lowtech zelfvoorzienend. We vragen van het Rijk om de verlegenheid te laten varen en grote opgaven te verbinden. Om samen met ruimtemakers van allerlei pluimage te werken aan de vraagstukken van onze tijd. Voorbij de moestuinplanologie. Het mozaïek Nederland verandert, maar welk patroon willen we zien in 2040?

NAWOORD

**Kris Oosting en
Emilie Vlieger**

Het Jaar van de Ruimte begon voor ons op een dag in maart in Amsterdam. Daar zagen we voor het eerst de dertig jonge ruimtemakers met wie we de maanden daarna door het land zouden trekken. Het eerste onderdeel van de Ruimteverkenning was een lezing van Zef Hemel. In een staat van lichte verwarring begonnen we daarna aan de eerste etappe van onze reis door Nederland.

Soms leek onderweg de verwarring weg te ebben en plaats te maken voor helderheid. Bijvoorbeeld toen we staand in het Twentse landschap het verhaal aanhoorden van Harald Drost, die een bevlogen pleidooi hield voor ondernemerschap en de kwaliteiten van het Twentse land. Even, op die plek op dat moment, leek alles te kloppen. Op andere momenten nam de verwarring alleen maar toe. Hoe kon dit gebeuren, waarom is dat niet gedaan, wie ontfermt zich over deze opgave?

We probeerden vanuit het lokale naar het algemene te komen. We ondervonden dat sommige opgaven het beste lokaal kunnen worden opgepakt. Daar zit de betrokkenheid, de energie, de kennis van en de liefde voor het gebied. Maar evengoed ondervonden we dat grote opgaven een groter kader nodig hebben. Een kader waarin opgaven niet alleen benoemd en opgepakt, maar ook verbonden kunnen worden.

We gaan het Jaar van de Ruimte uit met veel opgedane kennis, maar ook veel nieuwe vragen die we graag verder onderzoeken. Met als overkoepelende vraag: hoe geven we vorm aan een land van verschillende snelheden?

Voor ons is het duidelijk. Of het nu van onderop, van bovenaf, of vanuit het midden is: wij verkennen verder. Ook na het Jaar van de Ruimte.

RUIMTEVERKENNERS

Marlijn Baarveld, Jasper Beekmans, Rik van Berkel, Marije Blok, Stef Bogaerds, Frank Brander, Lex Bruggink, Ron Buiting, Birgit Couwenberg, Erik Groenenboom, Bieke van Hees, Kristie Huijskens, Geert Janssen, Renée Lameijer, Freek Liebrand, Johan Kuipers, Monique Philipppo, Arjen Stam, Charjan Steenhuis, Erwin Stoffer, Anne van Strien, Cliff van Thillo, Wouter Trompert, Jasper Tuinema, Margriet van Vianen, Josse de Voogd, Luuk de Vries, Arjan Weterings, Lisan Wieringa, Sanneke van Wijk.

De Ruimteverkenning is georganiseerd door Couleur Locale, een initiatief van Kris Oosting en Emilie Vlieger waarbij de lokale kleur van ontwikkeling centraal staat. Volg Couleur Locale op twitter @CouleurLocaleNL.

De ruimteverkenning is mede mogelijk gemaakt door

YURPS

Kris Oosting

krisoosting.nl
kris@krisoosting.nl
06 1445 6265

Emilie Vlieger

vliegerprojecten.nl
emilie@vliegerprojecten.nl
06 4412 9336

Vormgeving

MOAN
studiomoan.nl

Illustraties

Cliff van Thillo
cliffvanthillo.nl

Routekaarten

Sanneke van Wijk
Bieke van Hees

Fotografie

Margriet van Vianen
margrietvanvianen.nl

Dank voor de ideeën, verhalen en mogelijkheden aan

Joep van Aaken, Jules Beckers, Hans Peter Benschop, Peter Bertholet, Janou Bonnie, Ugur Çete, Rob Docter, Cees Donkers, Harald Droste, Zef Hemel, Carly Jansen, Sigrid Johannisse, Janicke Kernland, Frans Kerver, Vincent Kompier, Ellen Kuipers, Hans Leeftang, Ivo Lichtenberg, Mark van der Net, Jeroen Niemans, Ronald Rovers, Josje Schnitzeler, Mark Sekuur, Frank Strolenberg, Marc Veldman, Rick Vermeulen, Erik Wong, Mayke Zandstra, Harmen Zijp.

